

**Inventarisatieproject
Karakteristieke Panden
voormalige gemeente Leeuwarderadeel
D.d. 1 januari 2018 ingedeeld bij gemeente
Leeuwarden**

Schets van Holdingastate Feinsum rond 1800

***Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel
Noordelijk Trimdeel***

Versie maart 2021

Voorwoord

De Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel (Noordelijk Trimdeel) (hierna kortweg genoemd SMLNT) koestert al jaren de wens om het cultureel erfgoed van het gebied van de voormalige gemeente Leeuwarderadeel beter in kaart te brengen. Het handelt in deze om het materiële culturele erfgoed in genoemd gebied in bijzonder beeldbepalende panden dan wel karakteristieke panden. SMLNT nam in haar beleidsplan 2019 – 2024 deze inventarisatie van karakteristieke panden dan ook op als één van haar belangrijke beleidsdoelen. De kans bestaat dat college van B & W besluit om één of meerdere van de geselecteerde panden aan te wijzen, alsnog, als gemeentelijk monument of zelfs voor te dragen als Rijksmonument. Volgens SMLNT sluit deze inventarisatie aan bij haar hoofdtak te weten beheer van materieel cultureel erfgoed. In dit verband is SMLNT verantwoordelijk voor vier kerktorens in deze voormalige gemeente in casu Feinsum (in het Fries geschreven voor 'Finkum'), Hijum, Jelsum en Stiens. Deze kerktorens zijn nadrukkelijk beeldbepalende historische gebouwen en aangewezen als Rijksmonument.

Tijdens regelmatig overleg van SMLNT met de gemeente, vanaf 1 januari 2018 betreft dit de gemeente Leeuwarden, werd duidelijk dat deze ook nadrukkelijk waarde hecht aan een adequate inventarisatie van karakteristieke panden in het voormalige Noordelijke Trimdeel. Daarnaast onderschrijft ook de Documentatiestichting Leeuwarderadeel (hierna kortweg genoemd DSL) het belang van deze inventarisatie. DSL heeft echter te kennen gegeven dat zij behalve genoemd materieel cultureel erfgoed nadrukkelijk gegevens wenst te verzamelen en te documenteren van cultureel erfgoed in bredere zin, zoals immateriële aspecten als verhalen, ect. Vele vrijwilligers van DSL verzamelden daartoe reeds veel informatie welke uitmondde in diverse publicaties op dit gebied.

Reeds enige tijd is er in dit verband overleg tussen DSL en SMLNT. Afgesproken werd dat beide stichtingen niet alleen in dit inventarisatieproject maar ook in toekomstige projecten nauwer zullen samenwerken. Met als doel elkaar op het gebied van cultureel erfgoed aan te vullen dan wel te versterken.

De Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel (Noordelijk Trimdeel)

Inleiding Inventarisatieproject Karakteristieke Panden in de voormalige gemeente Leeuwarderadeel

In deze inleiding willen we, als SMLNT, aangeven hoe de inventarisatie is uitgevoerd. In bijzonder willen we vermelden welke definities we in dit verband hanteren voor termen als bijvoorbeeld beeldbepalend, karakteristiek of monument, etc. Duidelijk willen we daarnaast de resultaten van de inventarisatie neerzetten en welke conclusies we hieraan kunnen verbinden. Om inzage te verschaffen in deze rapportage geven we hieronder op hoofdlijnen de inhoud per hoofdstuk.

In **Hoofdstuk 1** definiëren we de in deze inventarisatie gebruikte termen zoals beeldbepalend dan wel karakteristiek etc. Verder benoemen we welke elementen of eigenschappen een pand moet hebben om te worden aangewezen als karakteristiek. Typerend voor karakteristieke panden is dat deze bepalend zijn voor identiteit of aanzicht van dorp of landschap. Dit type panden zijn van belang vanwege de (oorspronkelijke) functie binnen het gebied, de ouderdom, de bouwstijl en/of de opvallende ligging. Kort gezegd cultureel erfgoed, want daar hebben we het over, is de optelsom van 1^e archeologie, 2^e historische bouwkunst en 3^e historische geografie aspecten. Gewenste inventarisatie met betrekking tot cultureel erfgoed waarden dient daarom per geselecteerd pand of object tenminste een beschrijving te bevatten van bovengenoemde drie waarden. Toewijzing van een pand tot wel of niet karakteristiek hangt af van in hoeverre zo'n pand voldoet aan criteria afgeleid van bovengenoemde drie elementen. Daarnaast lichten we in dit hoofdstuk de juridische aspecten toe voor eigenaren c.q. beheerders bij een mogelijke toewijzing. Het hoofdstuk sluiten we af met conclusies. In **Hoofdstuk 2** komt de gehanteerde werkwijze aan de orde. We verschaffen inzicht welke criteria zijn gebruikt bij selectie en beoordeling en welke van die criteria het zwaarst wegen. Ook dit hoofdstuk sluiten we af met conclusies.

In **Hoofdstuk 3** verschaffen we de lezer inzicht in de historische dan wel economische ontwikkeling van het gebied van de voormalige gemeente Leeuwarderadeel. Met kennis van geschiedenis en ontwikkeling van dit gebied kan men beter inschatten in hoeverre het culturele erfgoed past in deze ontwikkeling. Geschiedenis van het gebied vertelt waarom de panden en objecten zijn zoals ze zijn en waarom ze staan op die specifieke locatie. Aan de hand van kennis aangereikt in hoofdstukken 1 en 2 in combinatie met gegevens omtrent historische en landschappelijke ontwikkeling zoals beschreven in hoofdstuk 3 kan een adequate toekenning worden uitgevoerd van pand of object tot een beeldbepalende of karakteristieke status.

In **Hoofdstuk 4** presenteren en bespreken we de resultaten van de inventarisatie. Dit doen we dorpsgewijs. Zo bespreken we achtereenvolgens de dorpen, Alde Leije, Britsum, Cornjum, Finkum, Hijum, Jelsum en het buitengebied.

In **Hoofdstuk 5** trekken we 'overal' conclusies van het onderzoek en doen we aanbevelingen voor mogelijk vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 1

In dit hoofdstuk bepalen we wat 'karakteristiek' is in het kader van deze inventarisatie. Wat is het verschil van karakteristiek of beeldbepalend ten opzichte van rijksmonument of gemeentelijk monument. Dit doen we omdat genoemde termen vaak aan de orde zullen komen in dit onderzoek. Verder gaan we na en definiëren we op grond waarvan we een gebouw als karakteristiek of als beeldbepalend of allebei kunnen aanwijzen. Anders gezegd we gaan na welke elementen hiervoor kunnen worden gebruikt.

Afsluitend gaan we in dit hoofdstuk in op de juridische aspecten voor eigenaar of beheerder van karakteristiek panden bij een mogelijke toewijzing. We sluiten het hoofdstuk af met conclusies

1.1 Inleiding

In het algemeen ervaren we historische gebouwen, archeologische terreinen en monumentale objecten als 'waardevolle sporen uit het verleden'. Onderstreepte aspecten beschouwen we daartoe als wezenlijke onderdelen van onze dagelijkse leefomgeving. Gezamenlijk vertellen ze het verhaal van de ontwikkeling van onze omgeving; van een plek en van de mensen die er woonden en werkten. Anders gezegd historische gebouwen en objecten zijn beeldbepalend en waardevol.

Het gaat hierbij niet om mooi of lelijk, om goede of slechte bouwkundige staat, maar meer om het gevoel dat deze panden bij ons oproepen. Derhalve de identiteit en het karakter met andere woorden het Karakteristieke element dat ze verschaffen in/aan onze leefomgeving.

1.2 Wat is karakteristiek eigenlijk?

Hoe kan een karakteristiek pand nu worden onderscheiden van andere gebouwen die ook in het verleden zijn gebouwd en daarnaast ook als waardevol kan worden aangemerkt. Met andere woorden hoe krijgen we grip op de term karakteristiek.

In deze paragraaf proberen we daar handen en voeten aan te geven. Een vraag daartoe zou kunnen zijn, "Is er wellicht in dit verband een indeling aan te brengen?"

Hieronder proberen we van interessante gebouwen zoals monumenten naar beneden toe, in dit geval via karakteristiek naar reguliere woningen, te redeneren

Monument (Rijks- of gemeentelijk monument)

In ons beleidsplan 2019 -2024 vermelden we reeds dat er gebouwen zijn die dermate van belang zijn dat deze de status van monument krijgen. Sommige van die panden of ook objecten zijn landelijk gezien dermate interessant, dat men deze aanwees als rijksmonument.

Dit betreffen veelal oudere gebouwen, zoals middeleeuwse kerken, die daarmee de waardering krijgen, die deze verdienen, in casu de status van rijksmonument.

Daarnaast zijn er ook panden, zelfs binnen een beschermd gezicht, die landelijk gezien niet die uitstraling bezit om rijksmonument te worden, maar wel in de regio alsmede gemeente, een grote waarde vertegenwoordigd. Dergelijke panden komen in aanmerking voor de status van gemeentelijke monument.

Een gemeentelijk monument is een pand, object of terrein die dermate waardevol is beoordeeld dat aan deze, door het college van B & W, de status van gemeentelijk monument is toegekend. Het doel van deze status is dat betreffende pand dusdanig wordt beschermd dat de monumentale waarde wordt behouden. In de wat oudere regelgeving hanteerde men in dit verband ook wel het begrip 'Behoudenswaardig'.

Beschermd stads- of dorpsgezicht.

Daarnaast zijn er panden die juist in een groter geheel, bijvoorbeeld een oud dorpsplein, zo interessant wordt ervaren dat deze gezamenlijk de status hebben gekregen van beschermd stads- of dorpsgezicht.

Karakteristieke panden

Ook zijn er gebouwen die karakteristiek zijn voor een dorp of een landschap omdat deze mede bepalend zijn voor identiteit of aanzicht van een gebied. Zo kunnen dergelijke gebouwen van belang zijn vanwege bijvoorbeeld de (oorspronkelijke) functie binnen zo'n gebied, de ouderdom, de bouwstijl en/of een opvallende ligging.

Beeldbepalende gebouwen

Deze gebouwen bepalen mede het aanzicht van het dorp of zijn onderdeel van een structuur die belangrijk is voor het karakter van het dorp/stad of landschap. Beeldbepalende panden zijn vooral van belang voor stedenbouwkundige dan wel landschappelijke samenhang. Beide laatste genoemde panden, zowel karakteristieke als beeldbepalende, worden door meeste gemeenten vastgelegd in bestemmingsplannen.

Reguliere panden dan wel objecten

Dit zijn de meeste normale gebouwen of objecten, die er uiteraard wel toe doen, maar niet opvallend genoeg zijn en daarom niet als karakteristiek pand zijn aangewezen.

Samengevat leiden we hieruit af dat karakteristieke panden dan wel objecten cultuurhistorisch waardevol zijn door, stedenbouwkundige ligging, architectonische beeldwaarde, materiaaltoepassing in relatie met authenticiteit van directe omgeving en streek en daarmee historische waarde omvat voor haar bewoners.

In het algemeen wordt de belevingswaarde (architectonisch beeldwaarde) hierin gezien als een zwaarwegende criterium omdat deze het meest aanspreekt bij mensen.

1.3 Juridische implicaties voor monumentale, karakteristieke en beeldbepalende gebouwen of objecten

Voor Rijksmonumenten is het beschermingsniveau het hoogst. Van rijkswege worden aan de eigenaren dan wel beheerders subsidies verstrekt voor beheer van deze gebouwen of objecten. Omdat bij Rijksmonumenten in de meeste gevallen ook het inwendige van het pand onder het beschermingsregiem vallen zijn eigenaren van rijksmonument beperkt bij herstel of aanpassingen. In een aantal gevallen is bij deze acties zelfs een omgevingsvergunning nodig. Het doel hiervan is uiteraard bescherming van de cultuurhistorische waarde van het pand. Hierbij dient wel de kanttekening te worden geplaatst dat de Rijksoverheid momenteel terughoudender is bij nieuwe toekenningen van (rijks)monumenten en van rijkswege beschermde stads- en dorpsgezichten. Voor de reeds toegekende monumenten blijft nagenoeg hetzelfde subsidiebeleid gehandhaafd.

Ook voor gemeentelijk monumenten geldt dat betreffende pand dusdanig wordt beschermd dat de monumentale waarde is gewaarborgd. Voor gemeentelijke monumenten is ook een subsidiebeleid voorhanden al liggen de financiële ruimtes lager dan bij Rijksmonumenten. Daarnaast wordt er minder strikt gehandhaafd op herstel dan wel aanpassingen van dit soort panden of objecten.

Karakteristieke panden of objecten

De gemeente zal karakteristieke panden vastleggen in hun bestemmingsplan. Deze gebouwen zijn belangrijk vanwege bijvoorbeeld de (oorspronkelijke) functie binnen het gebied, de ouderdom, de bouwstijl en/of de opvallende ligging. Beoordelingscriteria verschillen echter per gemeente. In het algemeen geldt dat alleen de buitenkant van het gebouw beschermd is en dat alleen een vergunning aangevraagd moet worden bij sloop. Dit geldt zowel voor het hele gebouw, maar ook voor onderdelen zoals schoorstenen. Het uitgangspunt is om het gebouw, of onderdelen daarvan, te behouden.

Bij herstel of aanpassingen binnen het pand van een karakteristiek gebouw gelden in principe de regels die voor andere gebouwen ook gelden.

Beeldbepalende panden of objecten

Ook beeldbepalende gebouwen zijn door de gemeente vastgelegd in het bestemmingsplan. Ook deze panden of objecten zijn bepalend voor het aanzicht van het dorp of zijn onderdeel van een structuur die belangrijk is voor het karakter van dorp/stad of landschap.

Beeldbepalende panden of objecten zijn in bijzonder van belang voor de stedenbouwkundige aspecten in hun landschappelijke samenhang.

Ook voor deze panden geldt dat alleen bij plannen voor sloop en vervangende nieuwbouw een vergunning aangevraagd moet worden. Bij sloop moet een gebouw worden herbouwd passend binnen de bestaande structuur of plek. Alleen de plaats en vorm van een beeldbepalend gebouw is beschermd, niet het gebouw zelf.

Bij herstel of aanpassingen binnen het pand van een beeldbepalend pand of object gelden in principe ook de regels die voor andere gebouwen gelden.

1.4 Conclusies hoofdstuk 1

- Er is een rangschikking aan te wijzen wat betreft 'Behoudenswaardigheid' van rijksmonumenten, via gemeentelijke monumenten, via karakteristieke panden, via beeldbepalende panden tot reguliere panden. De wens tot bescherming van deze panden of objecten zal langs genoemde rangschikking stapsgewijs afnemen. Zo zal steun van de overheid in de vorm van subsidies aan beheerders dan wel eigenaren van monument tot aan de beeldbepalende pand of object verder afnemen,
- Karakteristieke panden / objecten zijn panden of objecten die waardevol zijn door, hun cultuurhistorische waarde op grond van
 - 1^e hun stedenbouwkundige ligging,
 - 2^e hun architectonische beeldwaarde,
 - 3^e de toegepaste materialen nauw verbonden met de authenticiteit en de streek-historische waarde van het pand en/of haar bewoners,
- De belevingswaarde (architectonische beeldwaarde) is het zwaarstwegende criterium vanwege dit het meest aansprekende is,

Hoofdstuk 2

In Hoofdstuk 2 stellen we de gehanteerde werkwijze aan de orde. Zo leiden we criteria af op grond waarvan een mogelijke toekenning plaats kan vinden. We proberen in dit hoofdstuk duidelijk te maken welke criteria het zwaarst zullen wegen. Ook dit hoofdstuk sluiten we af met conclusies

2.1 Inleiding

Oudere gebouwen, waaronder middeleeuwse kerken, verkrijgen door hun ouderdom de waardering die ze verdienen en verwierven daardoor veelal de status van rijksmonument. Bij jongere panden is zo'n waardering niet zo vanzelfsprekend. Om daar verandering in aan te brengen hebben provincies en rijk in de jaren negentig van de vorige eeuw een onderzoek uitgevoerd naar de jongere bouwkunst. Dit onderzoek kreeg als naam het **Monumenten Inventarisatie Project 1850-1940 (MIP)**. Alle gemeenten in Friesland, waaronder ook de voormalige gemeente Leeuwarderadeel, werden in het kader van dit MIP-project, destijds uitgevoerd door de provincie Friesland, onderzocht. In dit onderzoek werden alle panden of objecten in de Friese gemeente bekeken. Deze gebouwen en objecten werden getoetst op het, reeds in hoofdstuk 1 genoemde, begrip 'Behoudenswaardig'. Het uiteindelijke doel was in principe zoeken naar monumenten. Een uit dit onderzoek voortvloeiend probleem voor de gemeenten kwam later naar voren. Immers panden of objecten die geen status van 'monument' verwierven en niet op de een lijst van Behoudenswaardige panden terecht kwamen en derhalve geen officiële status kregen werden als het ware 'vogelvrij'! Beheerders en eigenaren van deze panden dan wel objecten kregen de vrije hand om te verbouwen of zelfs te slopen. Voor veel gemeenten was dit de aanleiding, zo ook de voormalige gemeente Leeuwarderadeel, om verder onderzoek te doen en daarop aanvullend gemeentelijk beleid in te voeren. Gemeenten waren hierdoor begin 2000 in staat een actueel erfgoedbeleid aan de verschillende raden voor te leggen. In de voormalige gemeente Leeuwarderadeel werd in een paar rondes het beoogde aanvullend onderzoek verricht. In 2004 -2006 gebeurde dit in het kader van inwerkingtreding van de Gemeentelijke Monumentenverordening en rond 2011 bij herziening van het Gemeentelijke Bestemmingsplan. De facto komt het erop neer dat alle onderzoek tezamen, MIP plus de gemeentelijke onderzoeken, hebben geresulteerd in een toetsing van nagenoeg alle panden en objecten op een breed scala aan ruimtelijke en cultuurhistorische waarden. Hieronder een opsomming van de toetsingscriteria gebruikt bij het opstellen van de groslijst, te weten:

- bijzondere architectonische bouwstijl,
- specifiek accent voor het directe omgevingsbeeld,
- bijzondere oude functie hebben gehad,
- herinnering aan een persoon of gebeurtenis,
- ontwerp zijn van bekend architect,
- weerspiegeling van economische en/of culturele ontwikkeling,
- waardevol onderdeel zijn van een groter geheel (een zogenaamde ensemble).

2.2 Selectiecriteria karakteristieke, beeldbepalende panden/objecten of gemeentelijke monumenten

Het MIP vormt dus de basis voor deze selectie, aangevuld met 'vergeten monumenten' en actuelere 'behoudenswaardige panden'. In principe zijn alle panden of relevante objecten geïnventariseerd in het onderzoeksgebied. De beoordeling van de geselecteerde panden of objecten selectie is een ordening van panden naar bouwstijl, cultuurhistorische waarde, etc.

Voor toetsing van deze panden is gebruik gemaakt van een afzonderlijk beoordeling van elk pand c.q. object. Om de beoordeling transparant te maken gebeurt dit met behulp van een beoordelingsformulier. Op zo'n formulier staan de criteria vermeld welke van belang zijn voor de zogenaamde 'waardestelling' van betreffende pand of object. Met behulp van dit formulier wordt een score toegekend aan deze panden of objecten aan de hand van een viertal criteria c.q. deelcriteria. Het handelt hierbij om de volgende criteria:

- Situatieve ruimtelijke beeldwaarde,
- Architectonische beeldwaarde,
- Cultuurhistorische en monumentale waarde,
- Streekhistorische waarde

Elk criterium is op zijn beurt onderverdeeld in deelcriteria, waarop panden of objecten punten kunnen worden toegekend. Dit kan zijn geen score of 'relevant' (1 punt) of 'specifiek' (2 punten). De eindscore, som van alle toegekende punten bepalen de uiteindelijke 'waardestelling'. Anders gezegd de mate waarin het pand of object bijdraagt aan de ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van de omgeving.

Bij een eindscore van 19 punten of hoger, zou het pand/object in aanmerking kunnen komen voor de status van gemeentelijk monument. Voor karakteristiek dan wel beeldbepalend zal deze waarde liggen tussen 15 - 19. Onder de 15 is een toekenning niet aan de orde. Het nemen van zo'n besluit, van wel of niet toekenning, is uiteraard voorbehouden aan de gemeente. Een voorbeeld van zo'n beoordeling van een pand is toegevoegd aan het eind van dit hoofdstuk.

Bepaling te hanteren deelcriteria per criterium

Zoals gezegd zijn voor een doelmatige beoordeling per criterium van panden of objecten uit te voeren zijn per criterium deelcriteria opgenomen op het beoordelingsformulier.

Hieronder worden deze deelcriteria toegelicht van bovenstaande criteria.

Toelichting deelcriteria 'Situatief ruimtelijke beeldwaarde'

De ruimtelijke contextuele waarde is voor een inbedding in het ruimtelijk (kwaliteits) beleid een belangrijk gegeven. Het pand levert als bebouwing een eerste bijdrage aan de ruimtelijke omgeving door haar ruimtevorming; verdicht als straten en pleinen, losser in de vorm van lanen en landwegen of zelfs geheel afwezig bij verspreid staande objecten. Het zijn kenmerken die tellen als waarde van ieder pand afzonderlijk. Daarnaast kan een gebouw ook beeldbepalend zijn door een markante ligging, de uitstraling op de omgeving of een monumentaliteit die binding geeft aan een ensemble of buurt als geheel. In dat geval is de waarde van het pand te ontleen aan de relatie met zijn omgeving of tot de stedenbouwkundige structuur. Om dit criterium nadere concrete invulling te geven, zijn de volgende deelcriteria onderscheiden aan de hand waarvan elk pand wordt bekeken c.q. beoordeeld:

- *wandvorming*; de betekenis van het pand in relatie tot de wand- c.q. ruimtevorming en/of ruimtelijke structuur
- *omgevingsbeeld*; de betekenis van het pand als specifiek accent in het directe omgevingsbeeld (beeldmerk) en/of in een groter stedelijk geheel
- *ensemble*; de waarde van het pand in relatie tot meerdere gelijksoortige panden
- *omgevingskwaliteit*; toegevoegde elementen en de inrichting van de directe omgeving kunnen bijdragen aan de waarde van het pand

Toelichting deelcriteria 'Architectonische beeldwaarde'

De architectonische waarden zijn de architectuurhistorische waarden, die – in tegenstelling tot de hiervoor omschreven meer gebiedsgerichte en ensemblewaarden – worden bepaald door de visuele waarden van het pand zelf. Dit criterium is concreet gemaakt met een toets aan een aantal begrippen waaraan een zekere betekenis van het pand zou kunnen worden ontleend:

- *contour*; combinatie van opstandhoogte en bovenbelijning van het pand zelf alsmede met betrekking tot het dwarsprofiel. Het gaat hierbij om de hoogte van het gevelwandvlak (één of meer bouwlagen, kapvorm, dakvorm).
- *massa-opbouw*; de samenstelling van de bouwvorm (en de kenmerkende eigenschappen daarvan). Het gaat hierbij veelal om de afstemming tussen hoofd-, aan- en bijgebouwen (enkelvoudig, samengesteld, homogeen, gevarieerd).
- *Relatieve omvang*; de schaal van het type pand, bepaalt door bouwblokgrootte, massa-opbouw en/of parcellering. (parcellering = zichtbare ouderdomskenmerken van oude voorwerpen waarvan ruimtelijke oppervlakken zich onderscheiden van nagebootste) Het gaat hierbij om de onderlinge verhoudingen tussen de driedimensionale afmetingen van de panden. Het beschrijft de verhoudingen van de hoofdafmetingen van het type bebouwing (naar soort bebouwing; klein, middelgroot, groot, zeer groot).
- *Vormbehandeling*; de modellering of aard van de vormplastiek. Het gaat hierbij om modelleringskenmerken die de weergave zijn van een vormkarakteristiek (kantig, vloeiend enz.)
- *Gerichtheid*; duidt op de zijde of zijden die voor zowel het pand alsmede voor de publieke ruimte beeldbepalend zijn.
- *Geleding*; duidt op een lijnvoering en/of gevelreliëf dat het hoofdaccent van de gevelindeling bepaalt en daarmee van de ruimtevormende wand. Het gaat hierbij om een duiding in de architectonische expressie van de gebouwen en/of accentuering van het ruimtebeeld (verticaal, horizontaal, evenwichtig, indifferent).
- *Compositie*; deze beeldcomponent betreft naast een balans van open en gesloten vlakken, ook de maten en verhoudingen in de gevelindeling, met inbegrip van de relatie tot de contouren van de hoofdvorm (traditioneel, gestileerd, geschakeerd).
- *Materiaal*; Het gaat hierbij om de aard en uitdrukking van de in het exterieur toegepaste materialen (dof, mat, steenachtig, metaal, kunststof, hout).
- *Kleurtoon*; Het gaat hierbij om de gradaties van helderheid van kleur in materiaal en kleurtoepassingen (donker, middentoon, licht).en kenmerkende kleur/materiaal combinaties.
- *Detail en ornament*: Het gaat hierbij om de bijzondere verrijking die ruimte en bebouwing ondervinden van (constructieve) details, ornamenten en decoraties.
- *Kwetsbaarheid*; het gebruik van kwetsbare authentieke materialen en details.

Toelichting deelcriteria 'Cultuurhistorische en monumentale waarde'

Specifieke cultuurhistorische waarden als bijvoorbeeld de bijzondere kunstzinnige vormgeving of de sier van de ornamentiek, dragen ook in hoge mate bij in de 'monumentale waarde' van hoe men een pand ervaart. Dit kan ook worden bepaald door een typische bouwtrant of bouwstijl of door dat het pand een representatief voorbeeld is van het oeuvre van een bepaalde architect. Ook kunsthistorische waarden kunnen in belangrijke mate de kwaliteit bepalen van beeldbepalende panden. In dit criterium 'cultuurhistorische waarde' zijn verschillende grootheden ondergebracht, van 'details' in de gevel tot

vertegenwoordiging van een kunsthistorische stroming. Binnen dit criterium zijn de volgende deelcriteria c.q. aspecten onderscheiden:

- *stedenbouwkundige context*; de relatie van het pand tot zijn historisch stedenbouwkundige context zoals bijvoorbeeld park- of tuinaanleg
- *kunsthistorie*; representant van een kunsthistorische stroming of –stijl
- *cultuurhistorische / bouwhistorische waarde*; expressie van technische, typologische of innovatieve waarde
- *authenticiteit*; de oorspronkelijkheid van de beeldwaarde en/of intrinsieke waarde.

Toelichting deelcriteria ‘Streekhistorische waarde’

Door hun plaats en verschijningsvorm, zijn (karakteristieke of beeldbepalende) panden een belangrijk visueel bestanddeel van de lokale geschiedenis. Ze bepalen in hoge mate de identiteit van de plaats of streek. In architectonische en stedenbouwkundige zin vertellen de panden iets over de voorgeschiedenis; het ontstaan en de bedrijvigheid die er was, over stand en status en over vaak persoonsgebonden gebeurtenissen of incidenten waarvan eens het pand het decor was. Een belangrijke waarde c.q. kwaliteit van lokale panden is dan ook hun verhalende waarde. Binnen dit criterium worden dan ook twee soorten betekenis onderscheiden; voor een ontwikkeling en voor personen en/of gebeurtenissen: *ontwikkeling*; de betekenis van het pand als representant van een lokale culturele, economische of geestelijke ontwikkeling

- *architect*; representant voor het oeuvre van een (regionaal werkend) architect
- *regionale bouwwijze*; representant voor een streektyperende bouwwijze of detaillering
- *persoon of gebeurtenis*; de relatie van het pand met een historisch voorval of persoon, dan wel de betekenis van het pand als lokale zeldzaamheid of curiositeit.

Panden met een lagere totaalscore van 19 punten, zijn te bestempelen als een karakteristiek of beeldbepalend pand of object. Meestal houdt men hiervoor 15 – 19 punten. Op zich vertegenwoordigen deze panden wel een zodanige waarde dat het van belang is om het pand in hoofdzaak in stand te houden, maar ze zijn niet zo zeer van cultuurhistorisch belang dat de status van gemeentelijk monument gerechtvaardigd zou zijn. Van deze panden is alleen een foto en het beoordelingsformulier gemaakt, waarbij in een overzicht de scores staan aangegeven.

2.3 Conclusies hoofdstuk 2

- Voor toekenning van pand of object zijn de vier volgende criteria met deelcriteria afgeleid: 1^e Situatieve ruimtelijke beeldwaarde, 2^e Architectonische beeldwaarde, 3^e Cultuurhistorische of monumentale waarde en 4^e streekhistorische waarde,
- Aan de hand van een beoordelingsformulier wordt een score toegekend op genoemde vier criteria of deelcriteria aan de te toetsen panden of object en. Op grond van de eindscore kan de status worden afgeleid van betreffend pand of object,
- Onderstaand is een voorbeeldbeoordeling van een pand bij dit hoofdstuk gevoegd.

Gemeente Leeuwarden, Britsum, Efter de Wal 16, Oorspronkelijke functie pastorie thans woonhuis, MIP code FR-LEE-17, Op grond van score '21' = Voorstel Gemeentelijk Monument.

begrippenkader		relevant	specifiek	toelichting	
Situatief ruimtelijke beeldwaarde m.b.t.					
betekenis van het object t.a.v. ruimtelijke wandvorming		■		vrijstaande woning op groot erf	
specifiek accent in het omgevingsbeeld		■		beeldmerk door situering en volume	
waarde in een groter geheel / ensemble		■		de waarde t.o.v. meerdere gelijksoortige	
bijzonder waarden t.a.v. de omgevingskwaliteit					
Architectonische beeldwaarde m.b.t.					
<i>hoofdvorm: massa- of volume werking van object</i>					
betekenis van de contour m.b.t. het object als zodanig		■		een bouwlaag en verdieping onder kap, erker en serre	
betekenis van de contour m.b.t. het ruimteprofiel					
kenmerkende eigenschappen van de massa-opbouw		■		compositorische samenstelling van het hoofdvolume	
afstemming van het object naar relatieve omvang		■		fraaie verhoudingen van de hoofdafmeting. Groot woonhuis	
specifieke kenmerken in de vormbehandeling		■		uitbundige modellering / vormplastiek met hoekoplossing en erkers	
<i>aanzichten</i>					
betekenis van de gerichtheid		■		gezichtsbepalend zijden vanaf de publieke ruimte waarneembaar	
specifieke eigenschappen van de geleding		■		speklagen als accent van de gevelindeling	
gehalte van de gevelcompositie		■		gevelindeling en maatverhoudingen van de gevelcompositie zijn goed	
<i>opmaak</i>					
kenmerkend / karakteristiek materiaalgebruik		■		kruisverband metselwerk, leien dakbedekking, stucwerk ornamenten	
betekenis van de kleurtoon		■		bruine baksteen met witte ornamenten en grijze leien	
typerend kleurgebruik / variaties / nuances				oorspronkelijke kleursamenstelling was anders	
karakteristieke detaillering / ornamenten			■	gevelbeëindiging en gevelsteen en schoorstenen en luifel	
betekenis van de gaafheid i.r.t. de kwetsbaarheid		■		dakbedekking, luifel en diverse onderdelen zijn kwetsbaar	
Streekhistorische waarde					
weerspiegeling culturele / economische ontwikkeling		■		de oorspronkelijke functie als pastorie	
herinnering aan persoon / gebeurtenis, curiositeit		■		17de eeuwse gevelstenen in linker zijgevel	
Cultuurhistorische waarde					
historisch stedenbouwkundige context		■		op de terp ten noorden van de kerk, archeologisch waardevol	
kenmerken regionale bouwwijze / -trant / ornament					
representant kunsthistorische stroming / stijl		■		in de trant van de overgangsarchitectuur	
representant architect / architectonisch oeuvre					
oorspronkelijke cultuurhistorische / <i>bouwhistorische</i> waarden		■		expressie van technische, typologische en innovatieve waarde	
authenticiteit van het object		■		beeldwaarde en intrinsieke waarde in redelijke mate authentiek	
		x 1	x 2	TOTAALSCORE:	21
		relevant: als het aspect concreet in beeld is.			
		specifiek: als er sprake is van bijzondere waarde.			
Bouwjaar:	ca. 1905				
Architect:					
Bouwstijl:					
OPMERKINGEN:		Doel van de waardestelling is niet om exact wetenschappelijk te bepalen wat beschermingswaardig is, maar om op een inzichtelijke en consistente manier te kunnen vaststellen wat de onderlinge waardeverhouding is.			
datum opname: 30-11-2011					

Hoofdstuk 3 Historische, landschappelijke en economische ontwikkeling gebied

In Hoofdstuk 3 krijgt de lezer inzicht in de historische, landschappelijke en economische ontwikkeling van het gebied van de voormalige gemeente Leeuwarderadeel. Deze kennis is noodzakelijk voor bepaling in hoeverre het gemeentelijk culturele erfgoed overeenkomt met deze ontwikkeling.. De geschiedenis van het gebied vertelt waarom panden en objecten zijn zoals ze zijn en waarom ze op die specifieke locatie staan. Zoals duidelijk is geworden uit voorgaande hoofdstukken is deze informatie onontbeerlijk voor een adequate toekenning van pand of object tot beeldbepalende of karakteristieke status. Aan de orde komt Algemeen, Ruimtelijke ordening, Bodem, Landschap, Economie en Bevolking.

Afbeelding 1 Voormalig Noordelijk Trimdeel gemeente Leeuwarderadeel midden 18^e eeuw waarop stinsen of states nog zijn weergegeven

3.1 Beschrijving voormalige gemeente Leeuwarderadeel

Waar ligt dit gebied

De voormalige gemeente Leeuwarderadeel ligt in het noorden van de provincie. Grensde noordelijk aan de gemeente Ferwerderadeel, oostelijk aan de gemeente Tietjerksteradeel, zuidelijk aan de gemeente Leeuwarden en westelijk aan de gemeenten Menaldumadeel en Het Bildt. Het telt zeven dorpen, Stiens (hoofddorp), Britsum, Cornjum, Hijum, Oude Leije, Jelsum en Finkum. Daarnaast zijn er meerdere buurtschappen waarvan de grootste zijn, Het Tichelwerk, deels Bartlehiem en deels Vrouwbuurstermolen.

Ruimtelijke ordening

Het oppervlakte van Leeuwarderadeel bedroeg 41.4 km², 0.7% van de provincie, verdeeld over 40.8 km² land (99%) en 0.6 km² binnenwater. Het landschap wordt vooral bepaald door de landbouw, die 88 % ervan gebruikt. Voor bos / natuur als recreatie gebruikt men 1%. De overige ruimte, circa 10%, wordt toegepast voor of bebouwing of infrastructuur. De ruilverkaveling 'Leeuwarderadeel' (3913 ha) die juni 1979 in uitvoering kwam en afgerond werd in juni 1993, leverde een positief bijdrage aan landschappelijke indeling. Behalve grondverbetering en kavelconcentratie ten gunste van de landbouw legde men wegen, fiets- en wandelpaden aan.

Bodem

Ligt in een zeekleigebied ontstaan vanaf de laatste ijstijd circa 10.000 jaar terug (Holoceen). Het westen van de gemeente vormde ooit een stuk van het oostelijk deel van de uitmonding van de Boorne later Middelzee genoemd. Genoemd gebied omvatte een complex van kwelderwallen ontstaan ten gevolge van zee en wind. De hoogtes van deze wallen varieerden tussen 1 – 2 m + NAP. Op deze wallen, vooral bestaand uit zavelige gronden en welke ruwweg zuidwest / noordoost zijn georiënteerd, vinden we vooral de dorpen. In het oostelijk en zuidoostelijk deel van de gemeente, genoemd 'Het Âldlân', zette de zee zwaardere klei af. Dit gebied water(de)t af op het riviertje de Ee (de latere Dokkumer Ee). De oorspronkelijke Ee stroomde in zuidelijk richting alwaar het 'in' de latere stad Leeuwarden uitmondde in de Bordine of ook wel Middelzee. Sommige stratennamen in Leeuwarden, zoals 'De Eewal', herinneren nog aan deze uitmonding. Na inpoldering van de Middelzee, in de late middeleeuwen, stroomde de Ee nadat deze was verbonden met het Dokkumer Grootdiep, af in noordoostelijke richting om uiteindelijk uit te monden bij Dokkumer Nieuwezijlen in de toenmalige Lauwerszee. De bedijking maakte een einde aan de overheersende invloed van de zee. Vanaf die tijd was het de mens die de indeling van het landschap bepaalde. Langs de westelijke oever van de Ee nabij het buurtschap Tichelwerk vinden we afgetichelde kleigronden. Deze kleiwinning gebeurde veelal met behulp van kleiputten maar ook wel door rechtstreekse winning uit de Dokkumer Ee. De afgegraven klei gebruikte men voor fabricage van baksteen of dakpannen Toepassing van het bakken van klei raakte in het midden van de 12de eeuw in zwang in de Friese kustgebieden. De eerste Middeleeuwse bakstenen werden gebruikt voor de bouw van kerken en kloosters.

Landschap

Op de kwelderwallen, die ooit de kuststrook vormde, ontstonden rond 300 v. Chr. nederzettingen. Door de eeuwen heen bleef de invloed van zee erg groot. Ter bescherming tegen de zee wierp men al gauw terpen op. Na de bedijking vanaf de 11e eeuw werd de

invloed van zee steeds minder. Door opslibbing van zeeklei ontstonden langs de kwelderwallen in de monding van de Middellzee uitgestrekte gronden. De aanleg rond 1300 van de Skrédyk tussen Britsum en Beetgumermolen bevorderde de aanslibbing nog meer. Generaties lang profiteerden omwonenden, waaronder ook bewoners van Leeuwarderadeel, van deze gebieden door deze te gebruiken als vis- en jaaggronden. Nadat het in de 16de eeuw was ingepolderd en voor een groot deel was ontgonnen bracht men het beheer van deze nieuwe gronden onder bij een nieuwe grietenij Het Bildt. De grietenij Leeuwarderadeel maakte in de Middeleeuwen deel uit van de Gouw (Graafschap) Oostergo. Oostergo was reeds in de vroege Middeleeuwen dichtbevolkt en welvarend. Op het huidige gebied van Leeuwarderadeel vestigden zich geen kloosters. Wel herinneren diverse oude stinsen of states aan oude machtsposities van de oude Friese adel ofwel 'Hoofdelingen'. In de late Middeleeuwen stonden er ooit 18 van dit type versterkte woningen. Zo waren er stinsen nabij:

- Jelsum, van Camstra later Dekema, Harinxma en Hinnema;
- Cornjum, van Martena;
- Britsum, van Jellinga, Jormsma, Joulisma, Lettinga en Tjessinga;
- Stiens, van Boelema, Hayema of Burmania, Juckema, Unia en Rinia;
- Finkum, van Emingha en Holdinga;
- Hijum, van Aebinga en Boulsma

Hoewel het merendeel van deze stinsen zijn gesloopt bleef een tweetal bewaard. Dit betreft Dekemastate te Jelsum en Martenastate in Cornjum. Begin 19^e eeuw was er nog ruim een tiental terpen. De meeste van deze terpen werden uit winstbejag echter afgegraven eind 19de en begin 20ste eeuw. Men ontdekte namelijk dat terpaarde, een mengsel van klei en mest, als meststof een waarde vertegenwoordigde. Het huidige Leeuwarderadeel omvat slechts het noordelijke deel van het gebied dat vroeger met die naam werd aangeduid. Tot 1435 droeg het gebied wat nu in beheer is door de gemeenten Leeuwarderadeel en de stad Leeuwarden namelijk in zijn geheel de naam Leeuwarderadeel. Bij de totstandkoming van de stad Leeuwarden in 1435 door samenvoeging van Oldehove, Nijehove en Hoek tot de stad Leeuwarden, verloor de toenmalige grietenij Leeuwarderadeel haar middendeel. Vanaf de stichting van Leeuwarden in 1435 tot 1944 bestond de gemeente Leeuwarderadeel dan ook uit een noordelijke en een zuidelijke trimdeel. In 1944 voegde de Duitse bezetter het zuidelijk trimdeel toe aan de gemeente Leeuwarden, terwijl zij het noordelijke trimdeel tot een aparte nieuwe gemeente Leeuwarderadeel benoemde. De Ruilverkaveling van Leeuwarderadeel, uitgevoerd van 1975 – 1991, heeft ook zijn sporen achtergelaten in het landschap. Zo werden percelen vergroot, sloten veranderd, wegen aangelegd, etc. Eén van de meest zichtbaar veranderingen is dat stukken spoor zijn afgegraven van de trambaan van het Dokkumer Lokaaltje. Vanaf 1 januari 2018 is de voormalige gemeente Leeuwarderadeel bij de nieuwe gemeentelijke herindeling ingedeeld bij de gemeente Leeuwarden.

Economie

Op economisch gebied nam Leeuwarderadeel een bescheiden rol in. Met 1710 banen (> 15 uur /week) draagt zij 0.7% bij aan de provinciale economie. De volgende acht sectoren dragen in volgorde van grootte bij aan de werkgelegenheid: 24% Gezondheid-/Welzijnszorg, 20% Handel en Reparatie, 11% Landbouw en Visserij, 10% Bouwnijverheid, 9% Zakelijke dienstverlening, 6% Onderwijs, 5% Industrie / Delfstoffen en 5% Overheid.

Bevolking

In 1950 had het Noorder-Trimdeel, de huidige gemeente Leeuwarderadeel, 5338 inwoners, in 1990 9390 en tenslotte in 2011 10435 inwoners. De bevolkingsdichtheid is hoog in verhouding tot die van de provincie 256 inw./ km² t.o.v. 193 inw./ km². Fries is overwegend de voertaal. In 2011 sprak meer dan 70% Fries, meer dan 50% las Fries, terwijl meer dan 10% Fries schreef. De gemeente voert een eigen taalbeleid met onder andere een taalverordening en een intentieverklaring voor het Fries.

Bronnen:

- Noomen.P.N., *'De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners'*, CD, Stinzen in middeleeuws Friesland, UitgeverijVerloren bv, Hilversum 2009.
- www.fryslan.nl, *'cijfers in Fryslân'*, hoofdstuk 6 Economie, recreatie en toerisme blz. 47, provincie Fryslân, 2011,
- Centraal Bureau Statistiek, *Gemeente op maat 2009*, gemeente Leeuwarderadeel, blz. 29, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2009.,
- De Bos, *'Atlas van Fryslân'*, Groningen 2009.
- www.Wikipedia, *'Leeuwarderadeel'*, 2012.
- Stichting voor Bodemkartering, Wageningen, *'Bodemkaart blad 6 West blad 6 Oost Leeuwarden blz. 39-49, Pudoc '*, Wageningen, druk: Krips Repro Meppel,1971,
- Bergh van den S., *'Verdeeld land', De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985*, Bijlage D, blz.208-216, Historia Agriculturae Nr. 35, Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, Wageningen 2004,
- Brouwer, J.H., *'Encyclopedie van Friesland'*, Amsterdam 1958.
- Abma G., *'Encyclopedie van het hedendaagse Friesland'*, Delen I en II, Leeuwarden,
- Griede, J.W, *'Het ontstaan van Frieslands Noordhoek'*, Editions Rodopi , N.V., Amsterdam, 1978.
- Dijk van G, *'Eindrapport Cultuurhistorische analyse en waardestelling buitengebied gemeente Opsterland 2013'*, Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân 2013.
- Dijk van G, *'Inventarisatie gemeentelijke monumenten gemeente Gaasterland & Sleat'*, Stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân 2012.
- Hoofdgroep RO provincie Friesland, *'Monumenteninventarisatieproject Regio Noord, Leeuwarderadeel Hoofdgroep RO november 1990'*, Provincie Friesland

Hoofdstuk 4 Resultaten inventarisatie karakteristieke dan wel beeldbepalende panden of objecten van de voormalige gemeente Leeuwarderadeel per dorp, per buurtschap en het buitengebied

In dit hoofdstuk presenteren en bespreken we de resultaten van deze inventarisatie.

Dit doen we per dorp waarbij we de volgende volgorde hanteren, Alde leije en Finkum, Hijum, Britsum, Cornjum, Hijum, Jelsum en Stiens inclusief drie buurtschappen en het buitengebied. Alde Leije en Finkum maar ook Britsum, Cornjum en Jelsum behandelen we in één stuk. Dit omdat deze dorpen historisch van oudsher bij elkaar hoorden. Deze inventarisatie gebeurt aan de hand van de volgende stappen:

- *Relevante ontwikkeling van genoemde dorpen*
- *Uiteindelijke lijst met geselecteerde panden per dorp, buurtschap en buitengebied,*
- *Presentatie uitkomsten van de gehele voormalige gemeente Leeuwarderadeel*

4.1 Inventarisatie karakteristieke gebouwen dorpen Feinsum (Finkum) en Oude Leije (Alde Leie)

Globale algemene ontwikkeling Feinsum en Aldeleie Feinsum

Terpdorp Feinsum is gevestigd op een oude kwelderwal welk ooit was gevormd op de oostzijde van het estuarium van de Bordina ook wel De Middelsee genoemd. De nederzetting waar later Finkum uit groeide ontstond op één van de reeks terpen die langs deze kwelderwal al ver voor onze jaartelling (geschat 2300 jaar terug) waren opgeworpen. Niet ver van de nederzetting waaruit het latere Feinsum uitgroeide lagen nog meer nederzettingen waaruit later onder andere Hallum en Stiens uit ontstonden. Dit zoals meerdere toenmalige nederzettingen in het toenmalige Oostergo. De gouw of Graafschap Oostergo behoorde tot het Frankische Rijk.

De nederzetting Finkum bestond aanvankelijk uit een viertal bij elkaar gelegen buurtschappen. Deze buurtschap(jes) waren met elkaar verbonden door een watergang, de latere Finkumervaart. Aanvankelijk, tot pakweg 11 of 12^e eeuw, mondde deze watergang uit in de reeds genoemde monding in zee van de Bordina. Onder invloed van het ontstaan van de Zuiderzee, dit mede door een overactieve zee, veranderden de watersystemen sterk in Friesland. Als gevolg hiervan slibte De Marne, een watergang aan de westzijde van het huidige Friesland ten zuiden van Harlingen, maar ook de Bordina geleidelijk aan dicht.

Afbeelding 2 Kaartje watersystemen Friesland voor ontstaan van de Zuiderzee

Door aanleg van dijken slaagde men er in de steeds meer drooggevalen zee-inham in te polderen. Zo ook ten westen van Finkum ontstond een nieuwe polder, de Finkumerpolder. De watergang, de latere Finkumervaart werd doorgetrokken naar de nieuw aangelegde dijk van deze polder om wederom te worden verbonden met de zee met behulp van een sluis. Omdat een sluis eveneens een aantrekkelijke vestigingsplaats is, vooral voor handelslieden, ontstond in de nabijheid van zo'n sluis ontstond vaak een zijldorp (zijl betekent sluis), zoals ook bij het latere Oude Leije of Alde Leie. Dit zal zo rond de 13^e eeuw zijn geweest. De sluis van Oude Leije verloor echter haar functie als zeesluis rond 1500 toen, door inpoldering van Het Bildt, het een landsluis werd. Bestuurlijk bleef Oude Leije nog tot ver in de 20e eeuw, tot na WO II, resulteren onder Finkum. Vermoedelijk kwam dit doordat de eerste bedienaars van deze sluis inwoners waren van Finkum. Ze waren immers direct met elkaar verbonden met één watergang. De dijk waarin men de sluis had gebouwd was in feite het verlengde van de Stienzer Hegedyk. Thans noemt men dit gedeelte de Leijster Hegedyk.

Oude Leije (Alde Leie)

Oude Leije (in het Fries: *Alde Leie*) is een dorp in de gemeente Leeuwarden. Het ligt ten noordwesten van Stiens en ten noordoosten van Vrouwenparochie, op de grens van de gemeente Waadhoeke en bij de grens met de gemeente Noardeast-Fryslân. Een aantal huizen valt verdeeld onder Oudebildtzijl en Vrouwenparochie en zo ligt het dorp ook voor een deeltje in de gemeente Waadhoeke.

Het deelt ook de buurtschap Vrouwbuurtstermolen met Vrouwenparochie.

In 2018 telde het dorp 240 inwoners. Het dorp heeft een kleine jachthaven en is bereikbaar via de Dokkumer Ee, terwijl het dorp deel uitmaakt van de route in de Elfstedentocht. De eerste bebouwing, rond de 13^e eeuw, kwam tot stand langs de vaart die zowel een verbinding vormde met de Finkumervaart als de Hijumervaart. Later, nadat Het Bildt was ingepolderd, kwam haaks daarop lintbebouwing aan de dijk (Leijster Hegedyk).

Afbeelding 3 Zicht op de Leijstervaart Alde Leie in 2017

Afbeelding 4 Zicht op de Leijstervaart Alde Leie rond 1900

In het midden van de 19de eeuw, toen in Oude Leije er maar liefst 450 inwoners woonden, was in het Aardrijkskundig Woordenboek van 'Van der Aa' over 'Leije' ondermeer het volgende te lezen:

'Er lag vroeger eene buitensluis, langs welke Leeuwarderadeel en Ferwerderadeel hunne uitwatering in de Middellzee hadden; doch sedert het Bildt is ontstaan, was de Leije eene binnensluis geworden, welker zijroede thans eene binnenvaart is, die zoowel met de binnenwaters van Oostergoo als met die van Westergoo gemeenschap heeft'.

Afbeelding 5 Zicht op de Leijstervaart Alde Leie rond 1900

Oude Leije heeft geen kerk bezeten en er zijn evenmin andere elementen die het vrij bescheiden dorpssilhouet verrijken. Aan de Leijster Hegedyk staat een woonhuis met jaartalankers die vertellen dat het in 1765 is gebouwd. Aan Oan 'e Slink staan twee oude monumentale boerderijen, nummer 1 dateert van 1769 en nummer 6 uit 1804. Het in het zuiden staande haltegebouw van de lokaalspoorweg, op de lijn Stiens-Harlingen, hoort officieel ook bij Oude Leije.

Finkum of Feinsum

Sinds 1 januari 2009 is de Friese plaatsnaam ingevoerd en heet Finkum Feinsum. Het dorp ligt twee kilometer ten noorden van Stiens aan de weg Leeuwarden-Holwerd. Het is een terpdorp met lintbebouwing, met als centraal punt een oud kerkje uit de 12de eeuw. Finkum is waarschijnlijk ontstaan rond een uithof van het klooster Mariëngaarde die ooit was gevestigd aan de Hege Herewei tussen Hijum en Hallum. In de praktijk was zo'n uithof van een klooster een gebedsruimte annex boerderij die werd beheerd door veelal

lekenbroeders. Lekenbroeders waren kloosterlingen of monniken die ook aardse taken mochten uitvoeren. Dit in tegenstelling tot monniken die zich allen bezighielden met religieuze zaken. Mariëngaarde bezat veel grond in het gebied. De betekenis van de naam Feinsum was destijds niet in gebruik. Toen het klooster in 1580, intrede Reformatie, de macht verloor, namen vier adellijke families haar over. De belangrijkste hiervan was het geslacht Holdinga, eigenaren van Holdingastate. In 1640 stierf dit geslacht uit. Genoemde state is blijven staan tot begin 19^e eeuw. Thans resteert niet meer van Holdingastate dan de straatnaam; Holdingawei.

Afbeelding 6 Het dorp Finkum op kaart. Duidelijk is Holdingastate te zien

Afbeelding 7 Tekening van Holdingastate in het dorp Finkum

De Romaanse kerk, oorspronkelijk gewijd aan Sint-Vitus, was het gebouw dat diende als uithof van het klooster Mariëngaarde van Hallum. De eenbeukige kerk uit de 13e eeuw bezit een houten tongewelf uit de 16e eeuw. De toren liep in 1515 brandschade op. Het zadeldak is uit de 18e eeuw. Van de twee luidklokken die door de Duitse bezetter werden gevorderd werd alleen de klok uit 1477 teruggeplaatst. De steunberen uit de 18e eeuw werden bij de restauratie in jaren 1962-'64 weer verwijderd.

Dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd in 2018 toonde aan dat zowel de draagconstructie van het tongewelf, rond geconstrueerd plafond van de kerk, alsmede de dakconstructie van de Sint Vituskerk van Finkum is gemaakt van Noors en deels Duits eikenhout.

“Dendrochronologie of jaarring(en)onderzoek is de wetenschapsdiscipline die zich bezighoudt met dateren van houten voorwerpen of archeologische vondsten aan de hand van in de voorwerpen herkenbare groeiringen”. (bron Wikipedia)

Genoemd onderzoek liet verder zien dat de klokkentoren is gerestaureerd met Noors eikenhout uit 1962-1963. Het tongewelf van deze kerk is afkomstig uit 1680-1681. Enkele standvinken en schoren konden zelfs worden gedateerd op 1570.

Onder het koor zijn grafkelders van de families Grovestins en Holdinga. Het orgel uit 1913 is gebouwd door Bakker & Timmenga. De kerk is een rijksmonument en is sinds 1975 eigendom van Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Afbeelding 8 Tekening van de kerk van Finkum rond 1800

De enige state in Feinsum was derhalve die van Holdinga. Daarnaast hadden Nieuwenhuis en Poelstra in Poelhuysen belangrijke huizen. Beiden waren kloostergoed van Mariëngaarde. Rond het vierkante erf van Nieuwenhuis lag in 1718 en 1832 een gracht. Eén van de states Poelstra werd in 1591 omschreven als 'Het huis tot de middelmuur met een stal van 13 vak, een stuck schuur ten noorden van het achterhuis, groot 3 vak, een groet sael met pannen gedeckt, onvoltimmert en ruineus en een molckemcamer ter zyden aen het sael' Interessant is ook de ligging van de stins van de Eminga's. Deze stins lag noorderlijk van Stiens en nagenoeg nabij het dorpsgebied van Feinsum, maar viel wel onder de parochie van Stiens.

Holdinga State in Finkum.

In 1511 was Wilke Hollingen onder meer eigenaar van de door hem gebruikte state in Finkum. Daarnaast pachtte hij 17 pondematen van het klooster Bethlehem. Hij stamde uit de Dongeradeelster familie Holdinga, maar woonde in Finkum. In 1540 was zijn weduwe Graets Cammingha eigenaresse van Holdinga. Hun zoon Tyaerdt van Holdinga erfde het goed. In 1552 komt hij als wel gerust, dus goed met wapens uitgerust in het monstercedel van Finkum voor. In 1569 had hij een geschil over patronaatsrecht van een beneficie in de kerk van Finkum.¹²⁶⁰ In 1640 was Tyaerdt's dochter Gratiana eigenaresse; door het huwelijk van haar zuster Tyets met Douwe Sybrandtsz van Walta vererfde de state aan de Walta's. In

1675 werden de twee staten, saten ende landen te Finkum van de Walta's aan de regentenfamilie Van Burum verkocht; de ene Holdinga genaempt met de grote huysinge, de nieuwe huysinge, schuyre, sampt hovinge, bomen, ende plantagie, gracht, zingel. In 1727 kocht jonker Ulbe Aylva van Burmania het goed van de Van Burums. In de jaren tussen 1761 en 1780 werd een deel van de boomgaard verhuurd en bomen en vruchten uit de hof verkocht. De state werd in 1801 verkocht. In 1723 beeldde J. Stellingwerf het slot Holdinga af als een omgracht huis, waartoe een houten brug met hameien toegang gaf. Het eenvoudige huis heeft slechts één bouwlaag; verder heeft het topgevels met twee schoorstenen, en een kleine aanbouw. Haaks hierop staat een huis van één bouwlaag met twee ramen; beide huizen zijn verbonden door een muur, waarin een deur. Het huis werd tussen 1801 en 1832 afgebroken. Op het stinsterrein, op de terp ten westen van het dorp aan de Hoge Hereweg stond in 1832 ook geen boerderij meer.

Ten zuiden van Finkum waar nu de Maatschap Miedema een veehouderij bestiert was in vroegere tijden een relatief grote terp of wierde opgeworpen. Begin 20^e eeuw is deze terp grotendeels afgegraven. Afbeelding 8 toont een kwitantie voor geladen terpaarde van de terp van Finkum.

Aan linker- en onderzijde resten van een perforatierand. Drukwerk, met inkt ingevuld. Opschrift: '14 maart 1921 / Terp Finkum. / Schipper T. v. Huizen / heeft geladen 10 ton Terpaarde / à f 1.20 per scheepston. / De Terpbaas / G. de Bruin.'

Afbeelding 9 Afschrift kwitantie voor geladen terpaarde afkomstig van de terp Finkum

Het Dokkumer lokaaltje had een station derde klasse in Finkum. Nadat de lijn voor personenvervoer was gesloten is het stationsgebouw afgebroken. Op een gedeelte van het tracé ligt nu een fietspad naar Hijum.

In 1787 werd Finkum als volgt beschreven in de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden; veertiende deel; vervattende het vervolg der beschrijving van Friesland*. "Finkum is een klein dorp, en in 't Kerkelyke vereenigd met Hyum. Alhier stond weleer de heerlykheid Holdinga, van welke in 1640 Eigenaaresse was Gratiana van Holdinga. Finkum heeft 31 stemmen."

Afbeelding 10 Station Finkum met tram en wagons

Ten westen van Finkum staat de Slagdijkstermolen, een oorspronkelijk uit 1864 daterende poldermolen, die in 2007/2008 geheel is gerestaureerd

Finkum is derhalve een terpdorp dat omstreeks begin van de jaartelling ontstond in het kweldergebied ten oosten van het stroomgebied van de Boarn. In de omgeving van Finkum waren meer terpen te vinden en daarvan ligt een huisterp nog heel duidelijk ten noorden van Finkum aan de Iestdyk in het landschap. Er staat nu een witgeschilderde boerderij op.

Afbeelding 11 Zicht op de Holdingawei lopende van oost naar west in Finkum (Google Streetview)

D.d. 1 januari 2017 zijn in Finkum 165 inwoners. Bestaande uit een diverse samenstelling en verscheidenheid zoals, oud inwoners, nieuwe Friese import en import van elders. Van boerenbedrijf tot ambtenaar. Zestig woningen staan er in Feinsum, de meeste daarvan staan aan de Holdingawei binnen de bebouwde kom, een aantal daarbuiten verspreid over het land aan de Hege hearewei, de Iestdyk, de Bredyk, de Poeldyk en de Poelhuzen.

Lijst van geselecteerde panden in Oude Leije

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Aldeleie, Langedyk 2	Fr-LEE-59	Boerderij	15	KP	1880
2	Aldeleie, Leiesterdyk 3	Fr-LEE-59	Woonhuis	17	KP	1890
3	Aldeleie, Leiesterdyk 5	FR-LEE-55	Woonhuis	10	-	1910
4	Aldeleie, Leiesterdyk 23	FR-LEE-54	Woonhuis	14	KP	1902
5	Aldeleie, Leiesterdyk 27	geen	Boerderij	18	GM	1900
6	Aldeleie, Leiesterdyk 38	FR-LEE-56	Boerderij Schuur	16	KP	-
7	Aldeleie, Leiesterdyk bij 24	geen	Trafo-gebouw	17	KP	1930
8	Aldeleie, Oan E. Slink 1 - 12	FR-LEE-58	Kade en vaart	17	KP	-
9	Aldeleie, Oan E. Slink 1	geen	Woonhuis	13	-	-
10	Aldeleie, Arjen Roelswei 13	geen	Woonhuis	-	-	1890

Lijst van geselecteerde panden in Finkum

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Finkum, Holdingawei bij 51	Fr-LEE-25	Grafm. Kerkhof	17	KP	divers
2	Finkum, Holdingawei 49	geen	Woonhuis	15	KP	1900
3	Finkum, Holdingawei 59	geen	Woonhuis	16	KP	1880
4	Finkum, Poelhuizen 2	FR-LEE-26	Brug	15	KP	1930
5	Finkum, Spoorbrug	geen	Brug fietspad	18	GM	1900
6	Polder Pôlle	geen	Windmotor	-	-	-

Resultaten Aldeleije

- 10 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 10 zijn op grond van voorgestelde criteria 6 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 1 pand als Gemeentelijk Monument
- Het is aan het college van B & W ter beoordeling of voorgestelde status daadwerkelijk wordt verleend.

Resultaten Feinsum

- 6 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 6 zijn op grond van de criteria 4 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 1 pand als Gemeentelijk Monument
- Het is aan het college van B & W ter beoordeling of voorgestelde status daadwerkelijk wordt verleend.

4.2_inventarisatie karakteristieke gebouwen dorp Hijum

Dit betreft de inventarisatie naar karakteristieke panden van het dorp Hijum.

Voorgesteld wordt dit uit te voeren in de volgende stappen:

- Beschrijving globale algemene ontwikkeling van Hijum
- Lijst met geselecteerde panden
- Resultaten

Globale algemene ontwikkeling Hijum

De naam Hijum komt waarschijnlijk voort uit het Fries *hiem* voor 'erf'. Toen men in de 12e eeuw rond Hijum een dijk aanlegde kwam de toenmalige nederzetting Hijum binnendijs te liggen. Het werd of was toen in bezit van het tussen Hallum en Hijum gelegen klooster Mariëngaarde. Vooral in de beginfase bepaalden de inwoners van dit klooster de verdere ontwikkeling van de nederzetting van het latere Hijum. Van deze periode is nagenoeg niets bekend. Wel weten we dat de adellijke geslachten Aebinga en Boulsma, die nabij Hijum adellijke huizen of zogenaamde states bouwden, generaties lang nadrukkelijk hun stempel drukten op het leven van de gewone mensen van Hijum.

Genoemde edellieden waren niet alleen eigenaar van stukken grond maar traden ook op als pachter van de landerijen uit naam van de eigenaar, het klooster Mariëngaarde. Van de state van de Boulsma's is erg weinig bekend. Het verblijf van de Aebinga's, het Aebingahiem gelegen ten zuiden van Hijum is echter nog tot circa 1850 waar te nemen op topografische kaarten. Schotanus beeldt in 1718 Aebingahiem af als een gewone boerderij. De op deze kaart ernaast gelegen stinswier, ooit aangelegd rond 1270, herinnert nog aan haar oude status.

Afbeelding 12. Schets van de hand van Stellingwerf in 1723 van de restanten van Aebingahiem (Bron Internet)

De tekening van Stellingwerf van 1723 (afbeelding 12) verschaft meer informatie. Stellingwerf schetste een omgrachte terp of wier bestaande uit een ruïne van een woontoren met tenminste twee verdiepingen.

Hijum was over het water ontsloten door de Hijumervaart. Deze komt nabij het voormalige klooster Genezareth uit in de Finkumervaart om zodoende verbinding te verkrijgen met de Dokkumer Ee. Deze watergangen waren in die tijd van belang omdat het meeste transport plaatsvond via het water. Dit omdat het gebrekkige wegennet, vooral in nattere perioden, nagenoeg onbegaanbaar waren.

Na de Reformatie in 1580 vormde Hijum met Finkum een tweelingdorp. Het verenigingsleven was gecombineerd, en het jaarlijkse dorpsfeest werd beurtelings in één van beide dorpen gehouden. Hijum was het grootste dorp van de twee. Het merendeel van de middenstand van de beide dorpen was daar gevestigd. Er was ooit ook een cichoreifabriekje gevestigd. In de 19e eeuw groef men een groot gedeelte van de oorspronkelijk terp af dat vervolgens werd verkocht als teeltaarde. Het inwonertal schommelde jarenlang rond de 300 inwoners. In de 20^e eeuw onder invloed van de toenemende welvaart gekenmerkt door betere infrastructuur en grotere mobiliteit kon Hijum groeien naar rond de 350 inwoners.

Afbeelding 13 De oorspronkelijke Romaanse kerk van Hijum (de Nicolaaskerk) op het restant van een terp (Bron Internet)

De oorspronkelijke Romaanse kerk van Hijum waarin eeuwenlang, vanaf 1580, de Hervormde gemeente van Hijum haar geloof praktiseert heet de Nicolaaskerk. Deze kerk is hierboven afgebeeld op het na de afgraving resterende deel van de oorspronkelijke terp van Hijum. De Nicolaaskerk die wordt gedateerd op de 12^e eeuw, is grotendeels opgetrokken met tufsteen en omgeven door een boomsingel. De toren heeft een aanbouw in de vorm van een zogenaamd gereduceerd westwerk. Dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd in 2018 toonde aan dat zowel de draagconstructie van het tongewelf, een rond geconstrueerd plafond van de kerk, alsmede de dakconstructie van deze Nicolaaskerk is gemaakt van Duits eikenhout. Dit eikenhout is vermoedelijk afkomstig uit de grensregio van Nederland en Westfalen. Genoemd onderzoek liet verder zien dat het hout van de kerk is gekapt in 1479. Hieruit kan vervolgens worden afgeleid dat tongewelf en dakconstructie beide in 1480-81 zijn gebouwd. De klokkenstoel van de kerk is jonger eikenhout, ook afkomstig uit Duitsland want het werd gedateerd op 1828-29.

In de kerk is verder een 17e eeuwse preekstoel met doophek en bezit verder een zogenaamd één-klaviers orgel uit 1913 gemaakt door Bakker en Timmenga. De klokkenstoel met klok van P. Overney is uit 1670 heeft een diameter van 85 cm.

Daarnaast vraagt ook de gereformeerde kerk, de Bethelkerk, van Hijum de aandacht. Het gebouw is in 1877 opgetrokken op een T-vormige plattegrond en heeft een opvallend geveltorentje dat wordt bekroond door een opengewerkt houten spitsje

Afbeelding 14 De gereformeerde kerk van Hijum begin 20e eeuw (Bron Internet)

In 1900 kreeg Hijum een halte 3de klasse van de Noord Friesche Lokaal Spoorweg, die overigens in 1936 al werd opgeheven. Het stationsgebouw is bewaard gebleven, een bescheiden gebouw met een uitspringende partij. Het tracé van het spoor is nog in het landschap te zien. Qua werkgelegenheid waren de bewoners grotendeels afhankelijk van de rondom het dorp aanwezige boerderijen. Aanvankelijk waren dit gemengde bedrijven waarvan velen zich in de loop van de 19e eeuw toeleiden op akkerbouw dan wel veeteelt. Akkerbouwbedrijven bevonden zich meer aan de westkant van Hijum, terwijl de veeteeltbedrijven waren te vinden aan de oostzijde. Dit mede te danken aan grondsoort c.q. korrelgrootte waarop de betreffende bedrijven waren gevestigd. Daarnaast was een aantal dorpelingen door de eeuwen heen in dienst van de nabij wonende adellijke families. Met de toename van mobiliteit van vooral de 20^e eeuw vonden steeds meer inwoners hun werk buiten het dorp waaronder Leeuwarden maar ook wel in Hallum.

Afbeelding 15 Voormalige halte van Hijum van de Noord Friesche Lokaal Spoorweg, het zogenaamde Dokkumer Lokaaltje. (Bron Internet)

Veel van de oorspronkelijke bebouwing van Hijum is terug te vinden in de vorm van lintbebouwing aan de door het dorp lopende Lege Hearewei. Maar in eerste instantie is er vermoedelijk ooit gebouwd nabij het ten zuiden van Hijum gelegen Aebbingahiem en de

oosten gelegen state van Boulsma. Later kwamen er huizen rondom de Nicolaaskerk. Tijdens de afgraving van de terp, eind 19^e begin 20^e eeuw is nogal wat bebouwing verdwenen die ooit op de terp zelf dan wel nabij de terp waren gebouwd. Laat in de 19^e maar vooral in de 20^e eeuw zijn huizen bijgebouwd aan de randen van het dorp. In 2020 had Hijum 400 inwoners.

Beoordeling geselecteerde panden Hijum

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Bredyk 12	Fr-LEE-31	Boerderij	16	KP	1866
2	De Loane 2	geen	Trafo	11	-	-
3	De Loane 3	geen	Boerderij	11	-	-
4	De Loane 60	geen	Woonhuis	11	-	-
5	De Loane 5	FR-LEE-27	Station	18	KP-	1901
6	De Loane 62	FR-LEE-28	Boerderij	18	KP	1907
7	De Loane 9 t.m 15	geen	Woningen	11	-	Rij 2x woningen
8	Lege Hearewei 2	geen	Kade en vaart	12	-	-
9	Lege Hearewei bij 6	geen		14	KP	-
10	Lege Hearewei bij 8	FR-LEE-29	brug	nvt	-	R.Mon. nr 515448
11	Lege Hearewei 7	FR-LEE-30	Geref. kerk	20	GM.	1872
12	Lege Hearewei 9	FR-LEE-39	Pastorie	11	-	1877
13	Lege Hearewei 11	geen	Woonhuis	11	-	-

Resultaten Hijum

- 13 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 13 zijn op grond van voorgestelde criteria 4 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 1 pand als Gemeentelijk Monument,
- Het is aan het college van B & W ter beoordeling of voorgestelde status daadwerkelijk wordt verleend.

Bronnen:

- Historisch centrum Leeuwarden, algemene informatie Hijum
- Paul Noomen Stinzen in de Middeleeuwen
- Wikipedia geschiedenis Hijum
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Documentatiestichting Leeuwarderadeel, beschrijving op Wikipedia
- Boringen en dendrochronologische datering, opname datum 27-6-2018, Paul Borghaerts

4.3 Inventarisatie karakteristieke gebouwen dorpen Britsum, Cornjum en Jelsum

Dit betreft de inventarisatie naar karakteristieke panden van de dorpen Britsum, Cornjum en Jelsum. Voorgesteld wordt dit uit te voeren in de volgende stappen:

- Beschrijving algemene ontwikkeling van het gebied van de drie dorpen. Omdat de dorpen dicht bij elkaar liggende volstaat een gezamenlijke gebiedsbeschrijving. Per dorp zal uiteraard worden ingezoomd op de lokale aspecten.
- Lijst met geselecteerde panden
- Resultaten

Algemene gebiedsontwikkeling Britsum, Cornjum en Jelsum

Ook deze dorpen zijn gevestigd op oude kwelderwallen welk ooit zijn gevormd op de oostzijde van het estuarium van de Bordina ook Middelzee genoemd. Deze nederzettingen waar later Britsum, Cornjum en Jelsum uit ontstonden op één van de reeks terpen die langs deze kwelderwal ver voor onze jaartelling (geschat 2300 jaar terug) zijn opgeworpen. Niet ver van deze nederzetting lagen meer nederzettingen waaruit onder andere Stiens, Finkum en Hijum uit ontstonden. Dit zoals meerdere toenmalige nederzettingen in het toenmalige Oostergo. De gouw of Graafschap Oostergo behoorde tot het Frankische Rijk.

Afbeelding 16 Uitsnede Schotanus Atlas Friesland 1718 waarop onder andere toenmalige dorpen Britsum, Cornjum en Jelsum

Van genoemde dorpen per dorp hieronder de belangrijkste historische aspecten.

Britsum

De naam van Britsum, thans het grootste dorp van deze drie, zou verwijzen naar een woonplaats (heem of um) nabij een brug over een water. Inzoomen op bovenstaande afbeelding bevestigt deze bewering. Er staat een woonstede op nabij de Stiens Meer (later de Stiens Vaart) zoals van de kaart valt af te lezen. In de vroege middeleeuwen stond het dorp overeenkomstig een document vermeld als Bruggiheim. In de 13e eeuw kwamen we in

documenten de namen voor Britsum tegen als Bretzhum of Bristium. Later rond 1335 werd het Britzum en in 1579 voor het eerst als Britsum. Bij Britsum hebben verschillende verstevigde huizen gestaan zoals de states van Jornsma of Joulisma, Lettinga, Jellinga en Tjessinga. Volgens het document 'De Tegenwoordige Staat' in 1786 zouden in Britsum nog overblijfselen zijn van een veelvoud aan stinzen. Bekend is wel dat In de vroege 15de eeuw de Tjessinga het aanzienlijkste adellijke geslacht zou zijn geweest. Rond 1500 werd beweerd dat dit de Jellinga's waren en rond 1520 wellicht de Jornsma of Joulisma's. Dit laatste geslacht schijnt, tenminste volgens wetenschapper annex onderzoeker Paul Noomen van De Fryske Akademy, fantasievolle verhalen hebben verspreid over een 10^e-eeuws kasteel. Latere auteurs, waaronder Schotanus in 1664, trekken het bestaan van het verhaal omtrent dit kasteel ook in twijfel. Als adellijke machtspositie wordt Jellinga gelijktijdig met Tjessinga genoemd. In 1402 en 1413 was Kempo Jellinga van Britsum grietman van Leeuwarderadeel. Een generatie verder werd deze functie bekleed, in 1436 en 1437, door Alteke Jellinga die daarnaast grietman ook nog rechter was. Rond 1636 kwam Lettingastate, de belangrijkste stins nabij Britsum, in handen van Gosewyn Coehoorn. De zoon van deze Gosewijn erfde deze Coehoornstate. Diens zoon Menno van Coehoorn zou later de bekende vestingbouwkundige worden ten tijde van de 80-jarige oorlog tegen Spanje. Schotanus noemde Lettingastate in 1664 een adellijke state. In de 17de en 18de eeuw was Lettingastate nog een buitenplaats met uitgebreide hovingen en singels. Zo beeldde Schotanus het ook in 1718 af. Het landgoed werd in 1797 verkocht maar in 1832 waren echter zowel huis als tuinen verdwenen.

Wel weten we dat genoemde adellijke geslachten die in en nabij Britsum woonden, hetgeen uiteraard ook gold voor Cornjum en Jelsum, generaties lang nadrukkelijk hun stempel drukten op het leven van de gewone mensen van deze dorpen. De gewone mensen dienden als personeel, of soms als slaven, voor deze hoofddelingen (zeg maar toenmalige adel). Zo zorgden ze voor onderhoud van gebouwen en tuinen. Maar ze waren ook pachters van de omliggende landerijen die in eigendom waren van genoemde hoofddelingen. Deze hoofddelingen waren in de tijd de bovenliggende partij en men deed gewoon wat deze mensen van je wilde.

**Afbeelding 17, 18^e-eeuwse weergave van Lettingastate nabij Britsum.
Foto: Documentatiestichting Leeuwarderadeel**

Toen de adel en hun invloed in de tijd geleidelijk aan verdween bleven de gewone mensen er wonen. Ze konden ook niet anders en vormden als zodanig de basis voor de latere dorpen.

Vermoedelijk gaven deze edellieden ook aanzet tot de bouw van de kerken van deze terpdorpen. In Britsum was dit de 'De Sint-Johanneskerk'.

Afbeelding 18, Sint-Jonanneskerk te Britsum

Deze kerk is typisch want uiterlijk oogt het als een kerkgebouw uit de 19^e eeuw, gelet op de overdadige decoratieve vormen van rond 1875, maar betreft in wezen een kerkgebouw stammende uit eind 13^e begin 14^e eeuw. Later werd dit bevestigd door de vondst van oude muurschilderingen. Tijdens een recente restauratie trof men muurschilderingen aan uit ongeveer 1270. Het betrof schilderijen op het abscongewelf voorstellende 'Maria met Kind' en schilderijen op de lange muren voorstellende de 'Passie' met overeenkomende afbeeldingen geïnspireerd door teksten uit het Oude Testament.

De oorspronkelijke terp waarop Britsum is gebouwd had een radiale structuur. Na afbraak van de adellijke gebouwen, die volgens Schotanus vooral plaats vond eind 18^e begin 19^e eeuw, werd de ontstane ruimte opgevuld met reguliere woningen. De bouw van deze woningen vond plaats ten westen en ten noorden van de kerk, te weten, aan de Greate Buorren, de Lytsedyk en Efter de Wâl. Britsum bleef relatief welvarend mede te danken aan de goede ontsluiting door de Stienservaart, stromend ten noorden van het dorp richting de latere Dokkumer Ee. De ooit gebouwde haven aan 'De Stienservaart' is door de eeuwen blijven bestaan. Door afgraving van terpaarde van de Britsumer terp, aan de west-, zuid- en oostzijde, eind 19^e begin 20^e eeuw, verdwenen op hun beurt veel woningen.

In 1900 kreeg Britsum net als Cornjum een Jelsum een stopplaats van de Noord Friesche Lokaal Spoorweg. De beide halte's Britsum en Cornjum werden geopend op 22 april 1901 en gesloten op 5 oktober 1930. Zo'n halte was geen echt station maar een opstapplaats (abri). Deze tramlijn werd echter na de W II opgeheven voor personenvervoer. Vervoer voor vracht via deze trambaan bleef tot rond 1980 gehandhaafd. Het tracé van het spoor is nog in te zien in het landschap. Recent is dit tracé' verbouwd tot fiets- annex wandelpad.

Qua werkgelegenheid waren de bewoners grotendeels afhankelijk van de rondom het dorp aanwezige boerderijen. Aanvankelijk waren dit gemengde bedrijven die zich in de loop van de 19e eeuw steeds meer toelagen op akkerbouw dan wel veeteelt. Akkerbouwbedrijven bevonden zich meer aan de westkant van Britsum. Veeteeltbedrijven zijn vooral te vinden

aan de oostzijde. Dit mede te danken aan grondsoort c.q. korrelgrootte waarop de betreffende bedrijven waren gevestigd. Met de toename van mobiliteit van vooral de 20^e eeuw vonden steeds meer inwoners hun werk buiten het dorp waaronder Leeuwarden. Medio 2020 had Britsum 1000 inwoners.

Cornjum

Het dorp is evenals Britsum en Jelsum ontstaan op een terp die rond de start van de christelijk jaartelling is opgeworpen. Ook deze terp werd op een kwelderwal opgeworpen die ten oosten liep van de Middellzee. Bij de terpaftgravingen eind van 19e eeuw werd een groot deel, met name de zuidzijde, van de terp afgegraven. Het dorp werd in 1423 vermeld als Coernem, in 1427 Coernum, in 1482 als Kornyem en Kornijem, in 1484 als to Korningen, in 1499 als Coernijum, in 1536 als tot cornium en in 1579 als Cormom. Uit de gereconstrueerde namen Korninga-hem en Curringa-hem gaat men ervan uit dat de plaatsnaam mogelijk verwijst naar het feit dat het de woonplaats (heem/um) was van de familie Curringa.

In Cornjum stond ooit de oorspronkelijke Martenastate. Na de sloop van de oude vervallen state is Martenastate in 1899 vervangen door een kasteelachtig gebouw aan de hand van architect Willem Cornelis de Groot. Tijdens opgravingen vond men in de nabijheid van het gebouw een zogenaamde paardenwed die vermoedelijk onderdeel was van de state.

Afbeelding 19, Naar ontwerp W.C. de Groot in 1899 herbouwde Martenastate Cornjum.

Bewoners van Martenastate

De oudste vermelding van Martenastate in Cornjum dateert van 1422. Focke Ukena. Marthena was de eerste bewoner van dit geslacht. Tenminste in 1427 betrok hij deze state. Een generatie later leefde Sythia Martena er. Vanaf 1451 werd de state in talrijke oorkonden genoemd. Vele generaties Martena's bewoonden daarna De State. In 1515 woonde Doekes zoon Kempo Martena er. De state, *doctor Kempo Martena huys toe Coernium*, werd in dat jaar in brand gestoken door de Gelderse troepen. Dit was mede te danken dat Kempo één van de steunpilaren was van het Bourgondisch gezag. In 1515 werd hij mede daarom tot ridder geslagen. Martena in Cornjum was na Kempo's dood eigendom van zijn broer Epe Martena; Martenahuis Epe stierf zonder nageslacht. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd de state andermaal in de brand gestoken nu door de Spanjaarden. Dit omdat Doecke Tiebbez Martena een bekend politicus was in de strijd tegen de Spanjaarden. Tot de verkoop in 1833

bleef de state steeds binnen de familie. De restanten van het huis werden in 1899 gesloopt en herbouwd (zie hier boven).

De Nicolaaskerk van Cornjum dateert uit 1873 en verving een oudere maar vervallen kerkgebouw. De Nicolaaskerk is op de oude fundamenten van genoemde kerk gebouwd midden op de oorspronkelijke terp. Ook de oorspronkelijke terp van Cornjum bezat een radiale structuur. Qua bebouwing werd vooral in de 19^e eeuw woningen gebouwd nabij af- en aanvoerwegen van Cornjum. De bouw van deze woningen vond plaats ten westen en ten oorden van de kerk. Door afgraving van terpaarde van de Cornjumer terp, aan west-, zuid- en oostzijde, eind 19^e begin 20^e eeuw verdwenen op hun beurt echter weer veel woningen. Het dorp had ook een stopplaats aan de voormalige spoorlijn Leeuwarden - Anjum. Ook wel Dokkumer Lokaaltje genoemd. Het spoor was iets westelijk langs Cornjum aangelegd. Qua werkgelegenheid waren de bewoners afhankelijk van rondom het dorp aanwezige boerderijen. Aanvankelijk waren dit gemengde bedrijven die zich in de loop van de 19^e eeuw steeds meer toeleiden op akkerbouw dan wel veeteelt. Akkerbouwbedrijven bevonden zich meer aan de westzijde van Cornjum. Veeteeltbedrijven zijn vooral te vinden aan de oostzijde. Met de toename van mobiliteit van vooral de 20^e eeuw vonden steeds meer inwoners hun werk buiten het dorp waaronder Leeuwarden maar ook wel in Hallum. In 2020 telde het dorp 435 inwoners.

Afbeelding 20, Nicolaaskerk te Cornjum

Jelsum

Jelsum is evenals eerdere beschreven dorpen ontstaan op een terp opgeworpen op een kwelderwal rond begin van de christelijke jaartelling. Het dorp werd circa 1270 vermeld als Heilsum, in 1402 als Helsim, in 1472 als Helsum en Hyelsum en in 1503 als Jelsum. De plaatsnaam verwijst waarschijnlijk naar de woonplaats (heem/um) van een persoon die Helle heette.

De terp is einde 19de eeuw afgegraven aan de noordzijde. Aan weilanden binnen de nog bestaande ringweg is te zien hoe uitgestrekt de dubbele terp moet zijn geweest. Het zuidelijke gedeelte is alleen nog op hoogte. Daar staat nu aan de noordzijde de kerk en alwaar de oude bebouwingsrand is te vinden. Tussen de ringweg, Op 'e Terp, en de kerk is een grasplein gevormd. De plek waar Dekemastate nu staat, was in de 13de eeuw reeds een woning.

Een deel van Jelsum is een beschermd dorpsgezicht, één van de beschermde stads- en dorpsgezichten in Friesland. Daarnaast zijn er in het dorp een aantal rijksmonumenten. De huidige omgrachte zaalstins, Dekamastate, is moeilijk te dateren, gelet op in de tijd voortdurend veranderingen. In 1486 wordt de state voor het eerst genoemd. Documenten wijzen uit dat de state in 1498 door brand werd vernield maar weldra weer werd herbouwd. De overwelfde kelder zou nog veel ouder zijn, want er zijn nog sporen zichtbaar van smalle vensters of schietsleuven. Omstreeks 1540 verzezen een hoofdvleugel in twee bouwlagen en een noordelijke aanbouw. Een eeuw later een haaks daarop staande zuidvleugel. In 1814 zijn de verdiepingen van de hoofd- en dwarsvleugel afgebroken. De toegangsbrug en de muur bij de dorpskern zijn aangelegd in 1905. Tot 1996 vererfde Dekemastate steeds in de familie, soms via vrouwelijke lijn, soms in de zijlijn. Meestal werd het door de eigenaars bewoond.

Afbeelding 21, Dekemastate vanaf de zuidwestzijde

Naast het Camstrageslacht zijn er nog twee adellijke families geweest nabij Jelsum te weten de Hinnema's en Donia's. Op de kaart bij Winsemius uit 1622 zijn zowel Hinnema als Donia als adelshuizen aangegeven. Eén van Hinnema's was dermate belangrijk dat hij als 'heere tot Hinnema in Hielsum' aanwezig was bij ondertekening van de Vrede van Munster in 1648. Na deze Hinnema vererfde het eigendom van de state verder in de vrouwelijke lijn. Volgens Schotanus werd de state in 1732 afgebroken. Van de Donia's is bekend dat in 1578 Kempo van Doenye de enige edelman in Jelsum was. Tenminste hij werd via de toenmalige belasting met een aan hem persoonlijke gerichte 'impositie' (soort aanslag) aangeslagen voor 12 caroliguldens. Dat was destijds een vermogen. De laatste Donia in Jelsum was Frans Harinxma van Donia, die zichzelf uitriep als vertegenwoordiger van deze familie. In 1580 was hij kerkvoogd. De state bleef daarna een aanzienlijke boerderij. In 1850 was het stinsterrein verlaten en de boerderij enkele percelen verplaatst naar het zuiden. In een huis nabij deze boerderij was in 1965 nog een gevelsteen ingemetseld van de in 1785 vernieuwde schuur.

De hervormde Sint Genovevakerk dateert uit de 12e eeuw. De toren is in de 13de eeuw gebouwd. In het interieur zijn de twee herenbanken, de preekstoel en enkele vroege renaissance zerken van betekenis. Dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd in 2018 toonde aan dat zowel de draagconstructie van het tongewelf, rond geconstrueerd plafond van de kerk, als de dakconstructie van de Sint Genovevakerk van Jelsum is gemaakt van eikenhout afkomstig uit Midden-Duitsland. Genoemd onderzoek liet verder zien dat dit hout was gekapt in 1478-1480. Hieruit kan vervolgens worden afgeleid dat zowel tongewelf alsmede dakconstructie gebouwd zijn rond 1482. Het eikenhout van klokkentoren als klokkenstoel van de kerk, ook afkomstig uit Midden Duitsland, werd gedateerd op 1508. In 2010 vond er een archeologisch onderzoek in de terp plaats ten noorden van de middeleeuwse kerk.

Jelsum had ook een stopplaats aan de voormalige spoorlijn Leeuwarden - Anjum. Ook wel Dokkumer Lokaaltje genoemd. Het spoor was iets westelijk langs Jelsum aangelegd. Het station van Jelsum werd geopend op 22 april 1901 en gesloten op 1 december 1940. Het station is in 1944 tijdens een bombardement verwoest.

De oorspronkelijke terp van Jelsum had een radiale structuur. Door tanende invloed van de adel dat gepaard ging met afbraak van veel gebouwen van hen, zijn eind 18^e begin 19^e eeuw, de ontstane ruimte opgevuld met reguliere woningen. De bouw van deze woningen vond plaats ten westen en noorden van de kerk, die midden op de terp staat. Door afgraving van terpaarde van de Jelsumer terp, aan de west- en noordzijde, eind 19^e begin 20^e eeuw verdwenen op hun beurt weer veel woningen.

Afbeelding 22, Sint Genovevakerk Jelsum daterend uit de 12^e eeuw

Qua werkgelegenheid waren de bewoners afhankelijk van rondom het dorp aanwezige boerderijen. Aanvankelijk waren dit gemengde bedrijven die zich in de loop van de 19^e eeuw steeds meer toeleiden op akkerbouw dan wel veeteelt. Akkerbouwbedrijven bevonden zich meer aan de westkant van Jelsum en veeteeltbedrijven zijn vooral te vinden aan de oostzijde. Met de toename van mobiliteit van vooral de 20^e eeuw vonden steeds meer inwoners hun werk buiten het dorp waaronder Leeuwarden maar ook wel in Hallum. In 2020 had Jelsum 315 inwoners.

Beoordeling geselecteerde panden Britsum

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Aldlânsdyk 9	geen	Boerderij	16	KP	
2	De Finne 35	geen	Boerderij	14	KP	
3	Efter de Wal 16	FR-LEE-17	Pastorie	21	GM	
4	Efter de Wal 10	FR-LEE-18	Woonhuis	15	KP	
5	Greate Buorren 1	FR-LEE-14	Begraafpl	17	KP	RM (24525)
6	Greate Buorren 4,6,8	FR-LEE-16	Arbeidersw.	17	KP	1894
7	Greate Buorren 10	FR-LEE-16	Arbeidersw.	12		ca. 1894
8	Greate Buorren 12 - 16	geen		15	KP	
9	Greate Buorren 20	FR-LEE-15	Pastorie	15	KP	ca. 1900
10	Greate Buorren 5	FR-LEE-12	Schoolgebouw	18	GM	ca. 1940
11	Greate Buorren 9	FR-LEE-11	Arbeidersw.	9		ca. 1900
12	Greate Buorren 22	FR-LEE-10	woonhuis	15	KP	ca. 1910
13	Lange Hage 2	FR-LEE-20	Woonhuis	16	KP	ca. 1930
14	Lange Hage 4	geen	Woonhuis	13		
15	Lieuwe Jellingastrjitte 2	FR-LEE-21	Pastorie	15	KP	1923
16	Lieuwe Jellingastrjitte 8	FR-LEE-23	Boerderij	12		ca. 1860
17	Lieuwe Jellingastrjitte 27	FR-LEE-22	Geref.kerk	16	KP	ca. 1900
18	Lieuwe Jellingastrjitte 31	geen	Woonhuis	13		ca. 1900
19	Lytse Buorren 4	FR-LEE-19	Woonhuis	n.v.t.		gesloopt
20	Lytse Dyk 9	geen	Woonhuis	13		
21	Lytse Dyk x	geen	Boerderij	15	KP	
22	M. v Coehoornwei 2-16	geen	woningen	14	KP	Delfsrood
23	M. v Coehoornwei 17	geen	woning	12		
24	Stedpaed 23	geen	geref kerk	15	KP	PKN De hoeksteen 1968
25	Swynserreed 35	geen	Boerderij	16	KP	
26	Swynserreed 37	FR-LEE-3	Boerderij	16	KP	Eringa-State 1939/40

- 26 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 26 zijn op grond van voorgestelde criteria 16 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 2 als Gemeentelijk Monument
- Het college van B & W ter beoordeelt of voorgestelde status wordt verleend.

Beoordeling geselecteerde panden Cornjum

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Martenawei 1, 2	FR-LEE-5	State	n.v.t.	-	RM
2	Martenawei 4	FR-LEE-6	Boerderij	13	-	ca. 1930
3	Martenawei 7	FR-LEE-7	Villa	18	GM	ca. 1895
4	Martenawei 21	FR-LEE-8	Woonhuis	12	-	1876
5	De Wier 7	FR-LEE-4	kerk	n.v.t.	.	RM
6	bij De Wier 7	FR-LEE-9	grafheuvel	n.v.t.	.	RM
7	Aldlansdyk 2	geen	boerderij	15	KP	-
8	Aldlansdyk 5	geen	woonhuis	15	KP	-
9	Aldlansdyk 19 ??	geen	schuur	13		.
10	Skeltedyk 1	geen	boerderij	14	KP	.
11	Skeltedyk 5	geen	boerderij	15	KP	.
12	bij Skeltedyk 5	geen	Am. Windmotor	.	-	-

- 12 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 12 zijn op grond van voorgestelde criteria 4 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en één als Gemeentelijk monument
- Het is aan het college van B & W ter beoordeling of voorgestelde status daadwerkelijk wordt verleend.

Beoordeling geselecteerde panden Jelsum

<u>Nr.</u>	<u>Adres</u>	<u>MIP nr.</u>	<u>Oorspr. Functie</u>	<u>Score</u>	<u>Categ.</u>	<u>Opmerking</u>
<u>1</u>	Aldlansdyk 1	geen	Woonhuis	12	-	-
<u>2</u>	Aldlansdyk 2,4,6	FR-LEE-46	Woonhuizen	12	-	ca. 1900
<u>3</u>	Aldlansdyk ..??	geen	boerderij	15	KP	-
<u>4</u>	Boarnsylsterwei 1	FR-LEE-48	Onderwijzersw.	15	KP	1910, Blier Herne
<u>5</u>	Boarnsylsterwei bij 1, 3	FR-LEE-49	Schoolgebouw	14	KP	ca. 1900
<u>6</u>	Boarnsylsterwei 2 - 16	geen	woonhuizen	14	KP	Delfsrood
<u>7</u>	Bredyk 10	FR-LEE-36	Boerderij	15	KP	1860, kop-hals-romp
<u>8</u>	Bredyk 12, 14	FR-LEE-37	Arbeidersw.	n.v.t.	-	gesloopt
<u>9</u>	Bredyk 16	FR-LEE-38	Boerderij	n.v.t.	-	RM(515449)
<u>10</u>	Dekamawei 3	FR-LEE-52	Boerderij	n.v.t.	-	RM(24533)
<u>11</u>	Finsterbuorren	FR-LEE-33	Woonhuizen	9	-	betreft straatbeeld
<u>12</u>	Haskedyk 2	FR-LEE-34	Boerderij	n.v.t.	-	RM(515441)
<u>13</u>	It Paradys	geen	schuur	13	-	-
<u>14</u>	Jelsumer Aldlansdyk	FR-LEE-32	Kazematten	n.v.t.	-	gesloopt
<u>15</u>	Langhuisterdyk 1	FR-LEE-39	Boerderij	n.v.t.	-	RM(515438)
<u>16</u>	Op é Terp 7	FR-LEE-53	boerderij	n.v.t.	-	RM (24535)
<u>17</u>	Op é Terp 15, 17	FR-LEE-40	dub. Woonhuis	11	-	1946
<u>18</u>	Op é Terp 28	FR-LEE-41	Pastorie	16	KP	1895
<u>19</u>	Op 'e Terp 22	FR-LEE-42	Pastorie	19	GM	1890
<u>20</u>	Op 'e Terp bij 26	FR-LEE-43	grafmonument	17	KP	Kerk RM
<u>21</u>	Op 'e Terp bij 20	FR-LEE-44	Muur	n.v.t.	-	onderdeel RM
<u>22</u>	Op 'e Terp 16	FR-LEE-45	Woonhuis	16	KP	ca. 1890
<u>23</u>	Skierhusterwei 6	FR-LEE-47	Boerderij	19	GM	1911
<u>24</u>	Skierhusterwei 21	FR-LEE-51	Boerderij	18	GM	ca.1850,Dwarshuis
<u>25</u>	Skierhusterwei 34	FR-LEE-50	Woonhuis	11	-	Terp en Toersicht van A Baart
<u>26</u>	Skierhusterwei bij	geen	Travo	17	KP	Vervuild
<u>27</u>	Skierhusterwei 10	FR-LEE-35	Woonhuis	n.v.t.	geen	Gesloopt geen

- 27 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 27 zijn op grond van voorgestelde criteria 9 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 3 als Gemeentelijk monument
- Het is aan het college van B & W ter beoordeling of voorgestelde status wordt verleend.

4.4 Inventarisatie karakteristieke gebouwen dorp Stiens

Dit betreft de inventarisatie naar karakteristieke panden van het dorp Stiens.

Voorgesteld wordt dit uit te voeren in de volgende stappen:

- Beschrijving algemene ontwikkeling van het gebied van Stiens. Waarbij wordt ingezoomd op de lokale aspecten.
- Lijst met geselecteerde panden
- Resultaten

Beschrijving en ontwikkeling van Stiens

Stiens is een dorp in de gemeente Leeuwarden, in de Nederlandse provincie Friesland. Het ligt aan de provinciale weg N357 ten noorden van de stad Leeuwarden, tussen Finkum en Britsum. Langs en door het dorpsgebied stromen onder andere de Dokkumer Ee, de Stienservaart en de Finkumervaart. In 2020 telde het dorp 7.660 inwoners.

Onder het dorp vallen de buurtschappen Horne, Tichelwerk, Truurd, Vrouwbuurtstermolen (deels) en een klein stukje van Bartlehiem.

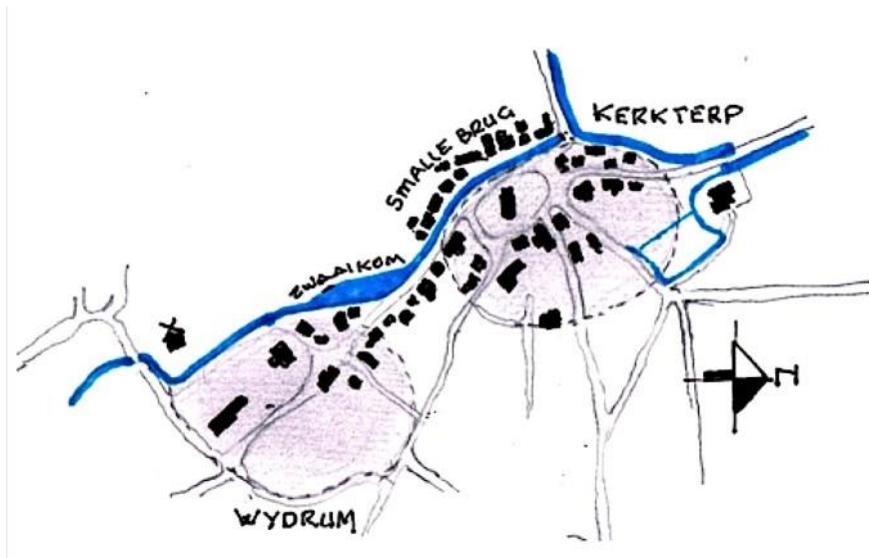
Stiens was van 1965 tot 2018 de hoofdplaats van voormalige gemeente Leeuwarderadeel.

Afbeelding 23, Stiens Lege Hearewei op naar de Sint Vituskerk

Stiens is ontstaan op twee dicht bij elkaar gelegen terpen opgeworpen op reeds genoemde kwelderdal aan toenmalige Middelzee of Bordine. Het betreffen een Kerkterp en de terp Wydrum. (zie afbeelding 24 met een schets met daarop beide terpen getekend) De terp Wydrum is waarschijnlijk genoemd naar de ooit oorspronkelijke eigenaar. Beide terpen zijn relatief snel na ontstaan verbonden door een pad dat liep langs de aanwezige afwatering, de huidige Stienservaart. De bebouwing breidde zich langzamerhand uit zowel tussen beide terpen alsmede aan de oostzijde van genoemd pad. Vanaf de middeleeuwen tot in de 16^e eeuw resulteerde de terp Wydrum onder Uniastate gelegen ten zuidwesten van deze terp. Na sloop van de Uniastate in de 18^e eeuw kwam Wydrum in eigendom van Meijer (noordelijke deel) en Olivier (zuidelijk deel). De dorpsbebouwing concentreerde zich echter vooral rondom de kerkterp. De oudste bebouwing van Stiens is gevonden aan de Hoge buurt. Tegenover de kerk aan de westkant was geen andere ruimte voor bebouwing dan aan de overkant van de vaart. Om de huizen aan de overkant te bereiken werden houten balken over de vaart gelegd, later vervangen door smalle wit en groen geschilderde bruggetjes. De

buurt heeft daar zijn naam aan te danken: Smallenbrug (Smelbrêge). (bron Gerrit van der Meulen, Stiens)

Afbeelding 24 **Schets structuur oude dorp Stiens van G. van der Meulen (2014)**

Stiens groeide uit tot een belangrijk terpdorp in de gemeente Leeuwarderadeel. In de 13e eeuw werd het vermeld als *Steninge*, in 1335 als *Steynsinghum*, in 1399 als *Stienzede* en *Steenzede*, in 1418 als *Stenze*, in 1466 als *Steens* in de 16e eeuw als *Steninge* en *Steens*. De plaats zou verwijzen dat het een plaats was van de familie Steninge of bij de lieden van de persoon Stêna was gelegen.

In het hart van Stiens ligt de hervormde Sint-Vituskerk. Deze kerk werd als katholieke kerk gesticht door Benedictijnen van de Abdij van Corvey aan de Wezer en was een zusterkerk van de Sint-Vituskerk van Oldehove. De kerk is gewijd aan de heiligen Vitus en Anna. In de lege nissen naast de deur in de toren hebben waarschijnlijk de beelden van Vitus en Anna gestaan. De Sint-Vituskerk is een robuuste kerk met een forse zadeldak. Het romaanse tufstenen schip werd aan het einde van de 11de of het begin van de 12de eeuw gebouwd. De muren vertonen grote spaarvelden met daarin (dichtgezette) kleine rondboogvensters. Het koor is iets smaller dan het schip en is in de 13de eeuw van baksteen gebouwd. Dit koor bezit een vijfzijdige sluiting, die in de 19de eeuw nog eens is vernieuwd. Met de verhoging en de vele reparaties van het schip vertoont het muurwerk van de kerk een boeiend historisch tapijt. De toren dateert uit de 15de eeuw en is opgebouwd uit vier geledingen. Er hangen drie klokken in, één uit 1381, een tweede die Arent van Wou in 1509 goot en een derde uit 1607 van de hand van Gregorius van Hall. Het interieur bevat enkele 17de-eeuwse herenbanken en een 18de-eeuwse kansel. Onder de grafzerken valt een zeer grote portretzerk voor Philips van Boshuysen en diens vrouw Anna van Eysinga uit het midden van de 17de eeuw op.

Dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd in 2018 toonde aan dat zowel de draagconstructie van het tongewelf, het rond geconstrueerd plafond van de kerk, alsmede de dakconstructie van de Sint Vituskerk van Stiens is gemaakt van eikenhout afkomstig uit de grensregio van Nederland en Westfalen. Het eikenhout werd gedateerd op 1451-1452. Genoemd onderzoek liet verder zien dat de klokkentoren is gebouwd van hout uit vier

perioden, te weten, rond 1496, rond 1607, rond 1682 en rond 1815. Het gebruikte eikenhout is vooral afkomstig uit Duitsland maar ook uit Noorwegen en de Baltische Staten. Om de kerk ligt een eivormig kerkhof omzoomd door 120 bomen van circa 200 jaar oud. Deze bomen staan als twee ringen om het kerkhof. De toegang tot het kerkhof is door draaihekjes. Dit was vanwege de veemarkt die om de kerk gehouden werd. Loslopend vee kon zo niet op het kerkhof komen.

Afbeelding 25, Sint Vituskerk Stiens

In de omgeving van Stiens staan verschillende molens. In het dorp zelf staat de korenmolen De Hoop, oorspronkelijk gebouwd in 1853 en tweemaal herbouwd, in 1978 en in 1992 na brand. Aan einde Skilwei heeft ook eerst een molen gestaan. Aan de zuidwestrand van het dorp staat De Kleine Molen, ook Binnema Molen genoemd, een poldermolen die als de kleinste achtkante molen van Nederland wordt beschouwd. Ten oosten van het dorp bevindt zich de Steenhuistermolen, eveneens een poldermolen en ten noord.

Stiens was ontsloten via de Stienservaart die vanaf de terp circa 700 meter naar het zuiden stroomde om vervolgens af te buigen in oostelijke richting naar de Dokkumer Ee. Langs en nabij deze vaart volgden ontwikkelingen van woningbouw en bedrijvigheid.

Afbeelding 26 Sint Vitushûs, kerkgebouw annex cursusgebouw, eerst dorpskerk

De oude dijk van de Middelzee ten westen van het dorp is in 1847 tot Stiens tot straatweg verbeterd en in 1901 kreeg Stiens ook nog spoorverbindingen. In 1901 opende de Noord Friesche Lokaal Spoorweg de lijn naar Dokkum en spoedig daarna de lijn over Het Bildt naar Barradeel. Beide lijnen deden Stiens aan en het dorp kreeg een station 1ste klasse en een flink remisegebouw. Het personenvervoer is in 1936 gestaakt, maar het goederenvervoer van voornamelijk een aardappelexportbedrijf van Leeuwarden-Stiens vv is tot in de jaren negentig blijven bestaan. Station en remise staan nog aan de Lutschedyk.

Toen de reizende krantenman Jacob Hepkema Stiens bezocht, noteerde hij onder meer: 'Dat Stiens een kapitaal- dorp is, behoeft de bezoeker niet te vragen, als hij den aanbouw van deftige renteniershuizen in 'oogenschouw' neemt, welke hier de laatste jaren zijn verrezen langs de vaart en aan den hoofdweg, in grooter getale dan ergens elders ten platten lande gezien wordt, met kapitale herbergen advenant.' Deze burger- en herenhuizen, waaronder verschillende middengangwoningen, zijn vooral te vinden aan de Lege Hearewei, Smelbrêge, Langebuorren en Uniawei.

**Afbeelding 27, Gezicht op Langebuorren 1910
(foto Documentatiestichting Leeuwarderadeel)**

Infrastructurele vernieuwingen gaven impulsen aan het dorp en Stiens groeide ook in de breedte, naar de straatweg en naar het spoor. Na de annexatie van het Zuidertrimdeel in 1943, bleef van Leeuwarderadeel alleen het Noordertrimdeel over en van deze kleine gemeente werd Stiens de hoofdplaats. Het duurde evenwel nog enkele tientallen jaren voordat het gemeentehuis ook naar Stiens verhuisde.

Na de oorlog, vooral sinds het midden van de jaren zestig, is Stiens als forensenplaats van Leeuwarden sterk gegroeid en als geheel is het dan ook een jonge plaats met een oude kern. Tegen de oostelijke marge van de middeleeuwse dorpskern is aan het einde van de 20ste eeuw een soort kleinstedelijk plein, het Sint- Vitusplein met winkels ontwikkeld. In 2020 had Stiens 7660 inwoners.

Ooit, eind middeleeuwen (rond 1400-1500) stonden in Stiens dan wel nabij Stiens meerdere Adellijke huizen. Deze werden indertijd bewoond door de Friese adel ook wel hoofddelingen genoemd. Dit betroffen Emingastate, Eringastate, Burmaniastate, Haysmastate, Ringiastate, Uniastate en Het witte Huis.

Eminga- of Aemingastate lag nabij Stiens. Volgens de overlevering zou deze state tegen de state Ebinga onder Hijum bloedige oorlogen gevoerd hebben. Schotanus schreef in 1718 Ter plaatse waar deze state was gelegen ziet men thans eene hoeve, in eigendom behorende aan Reinder Pieters Miedema, van beroep landbouwer, en bewoond door Pieter Reinders Miedema. Hoewel tot Stiens, is deze state digter bij Finkum gelegen, waarvan zij ongeveer 10 minuten verwijderd ligt. Van de oude state zelve, op de kaart van Schotanus voorkomende, kan men nog eenige overblijfselen zien, aan de hoogte van den grondslag, alsmede aan de breede grachtswijze slooten, welke dezen in het virkant omsluiten, terwijl ook nog de singel zichtbaar is, hoewel de boomen, sedert ongeveer jaren, reeds zijn omgehouden.

Eringastate is een state nabij het dorp, ook wel Boksreed genoemd naar de pleats 'De Bok', waarin in jaren bewoner was P. de Vries. Hajema- of Haijomastate, ook wel Burmaniastate lag Noord-oost van de Kerk. Deze state werd circa 1750 afgebroken. Haysmastate lag ten noorden van Stiens: Juckema- Jukkemastate stond ter plaatse waar nu het Terphuis staat aan de Hege Hearewei. De state werd afgebroken in 1750. Bij de terpafragving in 1899 van de noordkant van de terp werden restanten van de state gewonden. de laatste ter plaatse afgegraven in 1899. Mellingastate was ongeveer 1,5 km. ten noorden van Stiens gelegen aan de weg naar en

Afbeelding 28, Burmaniastate te Stiens in 1723. Tekening: Jacob Stellingwerf.

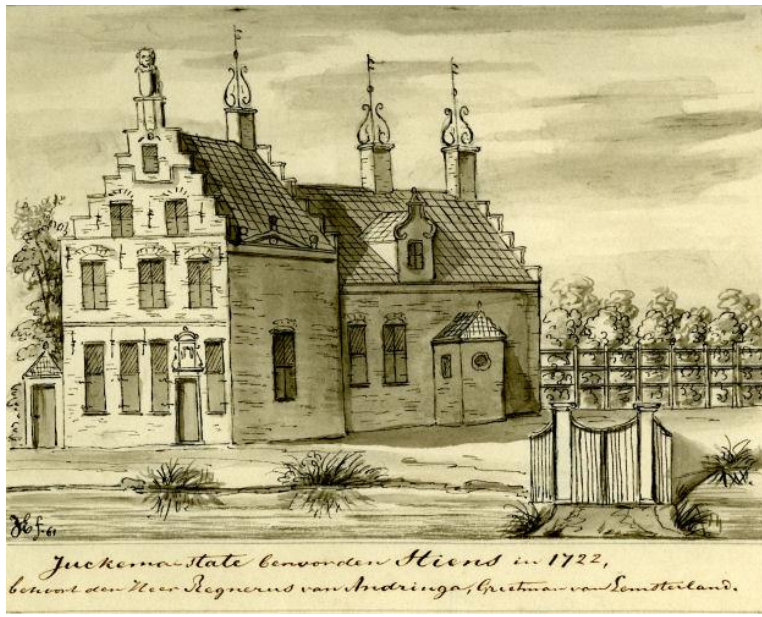
dichtbij Finkum (nu nog Mellinga-pleats). De state is afgebroken rond 1740.

Petterhuisterzate daar is niet veel van bekend.

Riniastate lag aan de oude weg naar Hijum ter hoogte van de huidige rondweg om Stiens.

Riniastate werd afgebroken in 1807. Uniastate stond ter plaatse van de voormalige gereformeerde kerk aan de Uniawei te Stiens

Het Witte Huis was eigenlijk meer een landhuis, halverwege de huidige Wythústerwei. Het Witte Huis werd afgebroken in 1862.

Afbeelding 29, Juckemastate te Stiens in 1722. Tekening: Jacob Stellingwerf.

Beoordeling in MIP geselecteerde panden of objecten Stiens tabel 1

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Burmaniawei 27	FR-LEE-67	12	KP		
2	P.Jurjensdyk 50 / 52	FR-LEE-68	15	KP		
3	P.Jurjensstrjitte 46	FR-LEE-69	17	GM		
4	Petterhusterdyk 11	FR-LEE-70	14	KP		
5	Petterhusterdyk 8	FR-LEE-71	20	GM		
6	Petterhusterdyk 13	FR-LEE-72	9	-		
7	Lutskedyk 2	FR-LEE-73	15	KP		
8	Lutskedyk 1 / 3	FR-LEE-74	15	KP		
9	Lutskedyk 7	FR-LEE-75	22	GM		
10	Truerderdyk 1	FR-LEE-76	11	-		
11	Truerderdyk 3	FR-LEE-76	14	KP		
12	Truerderdyk 5	FR-LEE-76	11	-		
13	Smelbrege 22	FR-LEE-77	11	-		
14	Smelbrege 4	FR-LEE-79	5	-		
15	Smelbrege 5	FR-LEE-79	10	-		
16	Smelbrege 7	FR-LEE-79	10	-		
17	Smelbrege 3	FR-LEE-80	19	GM		
18	Langebuorren 5	FR-LEE-81	18	GM		
19	Langebuorren 33	FR-LEE-82	18	GM		
20	Langebuorren 39	FR-LEE-83	7	-		
21	Langebuorren bij 49	FR-LEE-84	n.v.t.	-		
22	Mounepaed 1	FR-LEE-85	10	-		
23	Mounepaed 2	FR-LEE-85	11	-		
24	Mounepaed 4	FR-LEE-85	6	-		
25	Mounepaed (molen)	FR-LEE-85	20	GM		

Betreft score tabel 1 Stiens uit het MIP

- 25 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 25 zijn op grond van voorgestelde criteria 6 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 7 als Gemeentelijk Monument

Beoordeling in MIP geselecteerde panden of objecten Stiens tabel 2

<u>Nr.</u>	<u>Adres</u>	<u>MIP nr.</u>	<u>Oorspr. Functie</u>	<u>Score</u>	<u>Categ.</u>	<u>Opmerking</u>
26	Hynstewaed 14 / 16	FR-LEE-86	13	KP		
27	It Achterbosk 15 / 17	FR-LEE-87	7	-		
28	Uniabuert 1 t/m 20	FR-LEE-88	n.v.t.		dakkapel?	
29	Uniawei 3 / 5	FR-LEE-90	20	GM		
30	Uniawei 13	FR-LEE-91	11			
31	Uniawei 19	FR-LEE-92	21	GM	lantaarn 19	
32	Uniawei 29	FR-LEE-93	11			
33	Uniawei 37	FR-LEE-94	14	KP	kerk ?	
34	Uniawei 39	FR-LEE-95	9			
35	Skilwei 18 (8 t/m 38)	FR-LEE-96			straatbeeld	
36	Lege Hearewei 7	FR-LEE-97	15	KP		
37	Lege Hearewei 15	FR-LEE-97	13	KP		
38	Lege Hearewei 19	FR-LEE-97	14	KP		
39	Lege Hearewei 25	FR-LEE-97	14	KP		
40	Lege Hearewei 16 -20	FR-LEE-98	14	KP		
41	Lege Hearewei 34 -36	FR-LEE-100	17	GM		
42	P. Jellessingel 6	FR-LEE-101	20	GM		

Betreft score tabel 2 Stiens uit MIP

- 17 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 17 zijn op grond van voorgestelde criteria 7 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 4 als Gemeentelijk Monument

Beoordeling niet in MIP geselecteerde panden of objecten Stiens tabel 3

<u>Nr.</u>	<u>Adres</u>	<u>MIP nr.</u>	<u>Oorspr. Functie</u>	<u>Score</u>	<u>Categ.</u>	<u>Opmerking</u>
<u>43</u>	Kakewei 1 - 3	geen	10	-	Vml State	
<u>44</u>	Pieter Jellessingel 5	geen	13	KP	P.Jelles	
<u>45</u>	Pieter Jellessingel 9	geen	14	KP		
<u>46</u>	Pieter Jellessingel 13	geen	18	GM		
<u>47</u>	Pieter Jurjensstrjitte 26	geen	13	KP		
<u>48</u>	Pieter Jurjensstrjitte 24	geen	13	KP		
<u>49</u>	Petterhusterdyk 3	geen	14	KP		
<u>50</u>	Poarte 2 - 4	geen	15	KP		
<u>51</u>	lege Hearewei 32	geen	15	KP		
<u>52</u>	lege Hearewei 28	geen	13	KP		
<u>53</u>	Lutskedyk 32	geen	15	KP		
<u>54</u>	Hege Buorren 3 / 5	geen	14	KP		
<u>55</u>	Langebuorren 41	geen	13	KP		
<u>56</u>	Langebuorren 16	geen	14	KP		
<u>57</u>	it Kleaster 2	geen	13	KP		
<u>58</u>	it Kleaster 23	geen	16	GM		
<u>59</u>	it Achterbosk 3	geen	12	KP		
<u>60</u>	it Achterbosk 6	geen	10	-		
<u>61</u>	it Achterbosk 19	geen	10	-		
<u>62</u>	it Achterbosk 21	geen	10	-		
<u>63</u>	it Achterbosk 25	geen	12	KP		
<u>64</u>	Burmaniawei 23	geen	10	-		
<u>65</u>	Uniawei 1	geen	16	GM		

Betreft score tabel 3 Stiens niet uit het MIP

- 22 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 22 zijn op grond van voorgestelde criteria 15 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 3 als Gemeentelijk Monument

Beoordeling niet in MIP geselecteerde panden of objecten Stiens tabel 4

<u>Nr.</u>	<u>Adres</u>	<u>MIP nr.</u>	<u>Oorspr. Functie</u>	<u>Score</u>	<u>Categ.</u>	<u>Opmerking</u>
66	Uniawei 7 / 9	geen	13	KP		
67	Uniawei 11	geen	9			
68	Uniawei 15	geen	16	GM		
69	Uniawei 21	geen	13	KP		
70	Uniawei 23	geen	14	KP		
71	Uniawei 33	geen	12	KP		
72	Uniawei 43	geen	17	GM		
73	Smelbrege 18	geen	14	KP		

Betreft score tabel 4 Stiens niet in MIP

- 8 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 8 zijn op grond van voorgestelde criteria 5 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 2 als Gemeentelijk Monument

Beoordeling in buitengebied van Stiens MIP + geselecteerde panden of objecten tabel 5

Nr.	Adres	MIP nr.	Oorspr. Functie	Score	Categ.	Opmerking
1	Butenskilwei 40	FR-LEE-64	Boerderij	17	KP	ca. 1930, type Villa
2	Butenskilwei 42	FR-LEE-65	Boerderij	14	KP	ca. 1890, blokje met schuur
3	Butenskilwei 89	geen	Boerderij	15	KP	
4	Harnsterdyk 8	FR-LEE-61	Boerderij	18	GM	ca. 1880, Sathe De Botermijn
5	Harnsterdyk 9	FR-LEE-62	Boerderij	n.v.t.		1867, Swaarder terp gesloopt
6	Lege Hearewei 43	FR-LEE-63	Boerderij	21	GM	1900
7	Skredyk 3	geen	boerderij	18	GM	
8	Stienser Hegedyk 2	geen	Boerderij	17	KP	
9	Tichelwurk 10	geen	woonhuis	10		
10	Tichelwurk 21	FR-LEE-66	Boerderij	15	KP	1817, kop-hals-romp
11	Wurgedyk 9	FR-LEE-2	Windmotor	n.v.t.		gesloopt
12	Wurgedyk 19	FR-LEE-1	Boerderij	17	KP	ca. 1880, dwarsblokje
13	Wurgedyk 21	geen	woonhuis	13		
14	Wurgedyk bij	geen	brug	14	KP	het beroemde bruggetje
15	spoorbrug bij Stiens	geen	brug	17	KP	buitengebied?

Betreft score tabel 5 buitengebied Stiens uit MIP +

- 15 panden zijn geselecteerd ter beoordeling,
- Van deze 15 zijn op grond van voorgestelde criteria 8 panden voorgedragen als Karakteristiek Pand en 3 als Gemeentelijk Monument

Tabellen 1 t/m 5 opgeteld voor Stiens zijn dit

- Totaal geselecteerde panden en objecten 87 (25 + 17 + 22 + 8 + 5)
- Mogelijke Karakteristieke Panden 41 (6 + 7 + 15 + 5 + 8)
- Mogelijke Gemeentelijke Monumenten 19 (7 + 4 + 3 + 2 + 3)

4.5 Uitkomsten inventarisatie karakteristieke panden gesommeerd

Onderstaande tabel laat de uitkomsten zien van voorgestelde beoordeling

Dorpen + overigen	Totaal geselecteerd	Kar. pand	Gem. Mon.	
Alde Leije	10	6	1	
Finkum	6	4	1	
Hijum	13	4	1	
Britsum	26	16	2	
Cornjum	12	4	1	
Jelsum	27	4	3	
Stiens (+ buitengebied etc,)	87	41	19	
Somma	181	79	28	

Bovenstaande tabel laat zien dat 181 panden of objecten zijn geselecteerd en beoordeeld. Van deze 181 zijn 79 voorgedragen als karakteristiek pand en 28 als gemeentelijk monument

Hoofdstuk 5

In Hoofdstuk 5 trekken we overall conclusies van het onderzoek

5.1 Conclusies

- Als basis voor deze inventarisatie is gebruikt gemaakt van de volgende datasets:
1^e die van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) waarbij panden en objecten zijn beoordeeld van de periode 1840 – 1940 en werd is uitgevoerd rond 1990.
2^e die van een update van het MIP uitgevoerd in 2008 -2009
3^e herijking van gemeentelijk bestemmingsplan waarbij MIP data aan de orde kwamen,
- Door de kritisch wijze zoals naar bebouwing en objecten in dorpen en overige gebieden van de voormalige gemeente Leeuwarderadeel is gekeken is een scherp beeld neergezet welke gebouwen of objecten in aanmerking komen om te worden aangewezen als karakteristiek of als monument,
- Rijks- dan wel gemeentelijk monument
- Alle geselecteerde panden zijn gefotografeerd en beoordeeld aan de hand van het beoordelingsformulier (zie voorbeeld hoofdstuk 2). Om privacy reden is deze informatie niet bijgevoegd,
- Bijgevoegde tabel laat zien dat 181 panden of objecten zijn geselecteerd en beoordeeld. Van deze 181 zijn 79 voorgedragen als karakteristiek pand en 28 als gemeentelijk monument

5.2 Aanbeveling

- SMLNT beveelt aan om op relatief korte termijn, zag 1 á 2 jaar een MIP Plus 2 uit te voeren. Dit om er zeker van te zijn dat of niets aan de aandacht ontsnapt. Dit zou bijvoorbeeld kunnen aan de hand van een 'quick scan'.